

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADEÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF

OSZTÁLYTITKÁR.

XX. KÖTET. 4. SZÁM.

RÉVAI MIKLÓS NYELVTUDOMÁNYA

MELICH JÁNOS

L. TAGTÓL

Ára 1 korona.

BUDAPEST.

1908.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

- I. k. I. Telfy** : Solon adótörvényéről. 20 f. — **II. Telfy** : Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. 20 f. — **III. Tárkányi** : A legújabb magyar Szentírásról. 40 f. — **IV. Szász K.** : A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. 20 f. — **V. Toldy F.** : Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. 20 f. — **VI. Vámbéry** : A keleti török nyelvről. 20 f. — **VII. Imre S.** : Geleji Katona István főleg mint nyelvész. 60 f. — **VIII. Bartalus** : A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Hangjegyekkel. 1 K 20 f. — **IX. Toldy** : Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 1 K 20 f. — **X. Brassai** : A magyar bővített mondat. 40 f. — **XI. Bartalus I.** : A felsőaustriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. 40 f. (1867—1869.)
- II. k. I. Mátray G.** : A Konstantinápolyból legújabban érkezett négy Corvin-codexről. 20 f. — **II. Szász K.** : A tragikái felfogásról. 40 f. — **III. Joannovics** : Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. 40 f. — **IV. Finály** : Adalékok a magyar rekonstruált szók értelmezéséhez. 40 f. — **V. Telfy** : Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. 40 f. — **VI. Zichy A.** : Q. Horatius satirái. 40 f. — **VII. Toldy** : Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 80 f. — **VIII. Gr. Kuun G.** : A sémi magánhangzókról és megjelenésük módjairól. 40 f. — **IX. Szilády** : Magyar szöveftegetések. 20 f. — **X. Szenássy S.** : A latin nyelv és dialektusai. 60 f. — **XI. Szilády Aron** : A defferekről. 40 f. — **XII. Szworényi J.** : Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. 20 f. (1869—1872.) — **III. k. I. Brassai** : Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázói után. 80 f. — **II. Szabó K.** : Apáczai Cséri János Baresai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. 20 f. — **III. Szabó I.** : Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. 20 f. — **IV. Vadnai** : Az első magyar társadalmi regény. 40 f. — **V. Finály** : Emlékbeszéd Engel József felett. 20 f. — **VI. Barna F.** : A finn költészetéről, tekintettel a magyar ösköltészetre. 80 f. — **VII. Riedl Sz.** : Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag felett. 20 f. — **VIII. Dr. Goldziher I.** : A nemzetiségi kérdés az araboknál. 60 f. — **IX. Riedl Sz.** : Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. 20 f. — **X. Gr. Kuun G.** : Adalékok Krim történetéhez. 40 f. — **XI. Riedl Sz.** : Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. 40 f. (1872—1873.)
- IV. k. I. Brassai** : Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére különös tekintettel a magyarra. 80 f. — **II. Bálinth G.** : Jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. 40 f. — **III. Bartal A.** : A classica philologiának és az összehasonlító írja nyelvtudománynak mivelése hazánkban. 80 f. — **IV. Barna F.** : A határozott és határozatlan mondatról. 40 f. — **V. Dr. Goldziher I.** : Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. 40 f. — **VI. Hunfalvy P.** : Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. — II. **Budenz J.** : A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. 30 f. — **VII. Fogarasi J.** : Az új szókról. 30 f. — **VIII. Toldy F.** : Az új magyar orthologia. 30 f. — **IX. Barna F.** : Az ikes igékről. 30 f. — **X. Szarvas G.** : A nyelvújításról. 30 f. (1873—1875.) — **V. k. I. Barna F.** : Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. 50 f. — **II. Brassai S.** : A neo- és palaeologia ügyében. 60 f. — **III. Barna F.** : A hangsúlyról a magyar nyelvben. 60 f. — **IV. Ballagi M.** : Brassai és a nyelvújítás. 30 f. — **V. Szász K.** : Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett. 50 f. — **VI. Bartalus I.** : Művészet és nemzetiség. 40 f. — **VII. Telfy I.** : Aeschylus. 1 K 60 f. — **VIII. Barna F.** : A mutató névmás hibás használata. 20 f. — **IX. Imre S.** : Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. 1 K 20 f. — **X. Arany L.** : Bérczy Károly emlékezete. (1875—1876.) — **VI. k. I. Mayr A.** : A légy aspiraták kiejtéséről a zendben. 20 f. — **II. Balint G.** : A mandsuk szertartásos könyve. 20 f. — **III. Dr. Barna I.** : A rómaiak satirájáról és satirairóikról. 40 f. — **IV. Dr. Goldziher I.** : A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. 1 K. — **V. Szász K.** : Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött. 20 f. — **VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilágyi I. II. Vaszary K. III. Révész I. I. K 20 f. — VII. Bartalus** : Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. 20 f. — **VIII. Barna** : A mordvaiak történelmi viszontagságai. 40 f. — **IX. Telfy** : Eranos. 40 f. — **X. Joannovics** : Az ik-es igékről. 80 f. (1876.) — **VII. k. I. Barna F.** : Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. 1 K. — **II. Budenz J.** : Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasonlítása. 20 f. — **III. Zichy A.** : Lessing. 40 f. — **IV. Barna F.** : Kapesolat a magyar és szuomi

RÉVAI MIKLÓS
NYELVTUDOMÁNYA

MELICH JÁNOS

L. TAGTÓL

Felolvasta a Magyar Tudományos Akadémia 1907. okt. 7-iki ülésében.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1908

Révai Miklós nyelvtudománya.

I. 1907. április elsején*) múlt száz esztendeje, hogy Révai Miklós meghalt. E száz esztendő alatt Révai híre, neve folyton növekedőben volt. Kazinczy «nagy»-nak nevezte (vö. Magyar régiségek és ritkaságok, Pest, 1808. I, XXXVI, XXXVII.), leveleiben nyíltan vallotta magát «Révaistá»-nak (vö. Kazinczy F. Levelezése XII. 201, XVI. 204.), működésével pedig több törekvését diadalra juttatta. A mester lelkesedése átragadt a hű tanítványra, Toldy Ferenczre is. Toldy több művében szól Révairól, legelőször 1822-ben a «Pannonia»-ban (vö. Pannonia IV. 641—646., Nyr. XXXII. 57.); műveinek Révait méltató soraiból azonban csak azokat emelem ki s idézem e helyütt, a melyeket «A magyar nemzeti irodalom története» (negyedik jav. kiadás, Bpest, 1878.) cz. műve 167—175. lapján írt le. Toldy azt írja, hogy a nyelvtan megírását «a nyelv alapos átvizsgálatának kell megelőznie, melynek főforrásáról, az emlékekről, egy emberen, Révain kívül más senki nem is álmodott», majd így folytatja: Révai «felismerte, hogy a nyelv nem holt elemek aggregátuma; hanem szellemi szervezet, melynek minden íze él, habár azok önállósága gyakran hangformáik megváltoztatásával, idővel megszűnt is, s ezzel jelentésök részben elhomályosodott; felismerte, hogy a nyelvtudomány feladása nem a nép szájában megromladozott formák válogatás nélkül vagy önkénytes tetszés szerint

*) Révai halála napja 1807 április 1 (vö. Bánóczi József: Révai Miklós élete és munkái, Budapest 1879: 405. l.; Kazinczy Ferencz' Munkái Pest 1814. I. kötetében közölt rézmetszet szerint Révai 1752 febr. 24-én született s 1807 április 1-én halt meg; Csaplár Benedek szerint [Révai Miklós élete I. 3] Révai 1750 febr. 24-én született.)

való elfogadása és szentesítése, hanem azon élő törvények kifürkészése, melyek szerint a nyelv elemeit képezte, összerakta, változtatta, s a törvények helyreállításával a nyelv épségének, tisztaságának is visszaállítása. Ez úton lett Révai a történeti nyelvtudomány megállapítója nálunk, s egyszersmind megelőzője e téren a külföldnek, mely nem ismerve a magyar tudománynak e nagy lépését, csak egy évtizeddel később alkotta azt meg — Révai halála után».

Toldy e méltatásából az utókor legnagyobb dicséretül azt olvasta ki, hogy Révai a történeti nyelvtudomány megalapítója, a nyelvi kérdések vizsgálatánál a történeti módszer első alkalmazója. Ilyen értelemben nyilatkoztak Révairól hazai tudósaink közül Bánóczy József (vö. Révai Miklós élete és munkái, Bpest 1879. 320 s köv. l.), Beöthy Zsolt (vö. A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése, Bpest 10. kiad.), Simonyi Zsigmond (vö. Tüzetes magyar nyelvtan, előszó V.); félig-meddig hasonló nyilatkozatokat találunk a külföldieknél is, így Donner O.-nál (vö. Öfversikt af den Finsk Ugriska språkforskningens historia. Helsingfors 1872. 58. s köv. l.), Setälä E. N.-nál (vö. Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan. Suomi III. 5: 299.).

Száz esztendőnek e feltétlen dicséretét mintha megsokallották volna az újabb kutatók, s mintha nem volnának hajlandók e dicséretet örökül hagyni a halál utáni századnak. Az első, a ki Révairól ilyen értelemben nyilatkozott, Szilasi Móricz volt. Szilasi a «Tüzetes magyar nyelvtan» bírálatában (Egyet. Phil. Közlöny XX. 687. s köv. l.) ezt írja: «Olvassuk el pl. csak Révait. Milyen geniális egy férfiú; minő élvezet végig küzdeni vele gondolatainak nagy háborúját! S ha leteszszük a könyvét, szívünk elszorul, látva, mennyire értéktelen manapság, sőt — sit venia verbo — mennyire komikus helyenként a felfogása, nézetei s magyarázata. Bátran merem állítani, hogy ma már csak nagy neve fog fenmaradni, ellenben műveit senki sem fogja olvasni . . . [Verseghy és Révai] elavult fejtegetéseik mellett csak egy-egy elvnek a képviselői. Révai: hogy a régi nyelvet kell tanulmányozni kezdeteitől fogva, a mit ma úgy formulázunk, hogy ő a történeti nyelvtan megalapítója. Azonban ebben a tételben ha nem is mondom tévedés, de mindenesetre

túlzás rejlik. A történeti nyelvtan elméletét mi nem Révaitól tanultuk. Igaz ugyan, hogy Révai összehasonlító magyarázataiban mindig az ismert legrégebb magyar alakot vette szemügyre, de nem ám azért, mintha neki a nyelv történeti fejlődéséről világos fogalma lett volna. Mert különben hogyan vethette volna meg annyira az élő, különösen a népnyelvet. Révai elméletének sarkköve, hogy a régi nyelv *külömb* a mostaninál . . .».

A megkezdett úton tovább haladt Rubinyi Mózes, a ki «Grimm és Révai» cz. értekezésében (vö. Nyr. XXXII. 57. s k. l., különlenyomatban a Nyelvészeti Füzetek 6. számaként) azt mondja, hogy Révait halála után utolérte «az életükben félreismert nagyságok balsorsa, a mértéken és érdemen felül való dicsőítés» (Nyr. XXXII. 57.). A cikk szerzője azokhoz csatlakozik, a kik örökké a «művelt nyugatra» hivatkoznak, s ép azért nagyon örül, hogy «megokolatlan dicsőségünket» ez a «művelt nyugat» «észre nem vette» (vö. Nyr. XXXII. 58.). Az ő értekezése azonban az igazságtalanságok, s mint később ki fog tűnni, a helytelenségek tárháza. Igazságtalan az értekezés, mert Grimmet, a ki 1819-ben, illetve 1822-ben lépett fel s 1863. szept. 20-án halt meg — s így a nyelvtudomány azon virágkorában írta műveit, a mikor Bopp, Humboldt, Pott, Schleicher működött, — összehasonlítja egy tudóssal, a ki 55 éves korában, 1807-ben halt meg. Helytelen azonban az értekezés, mert azt mutatja ki, hogy Révai nyelvtudományára Adelung (vö. Nyr. XXXII. 60, 65. stb., XXXIII. 29, továbbá ugyanígy Bánóczi, Révai M. 282. l.) és a német romantikusok hatottak, a mitől pedig Révai időrendileg is, meg egyébként is nagyon, de nagyon távol állott. Kutatásainak végeredményét aztán a következőkben foglalja össze: Révai «nagy hozzáértéssel tett nálunk termékenynyé kívülről hozott eszméket. De nyelvtörténeti felfogása nem különbözik attól az általános történeti láztól, a mely már őt megelőzőleg meghonosult volt a romantikusok révén a német irodalomban. Révait nem szabad irodalmunk köréből kiemelnünk, és oktalannul — ilyen erős kitételek gyakoriak ez értekezésben — «ellene és magunk ellen vétkeznünk, ha minden áron Grimm mellé, sőt elé állítjuk. — S idegen tollakkal nem akarván ékeskedni, kötelességünk volt mindezeknek bebizonyítása» (Nyr. XXXII. 204.).

* * *

A következő sorokban ismertetni akarom Révai nyelvtudományát. Ki akarom mutatni, mit hirdetett, mi ment át ebből az utókorra. Fejtegetni fogom, mi tanításában a saját alkotása s mi benne kölcsönzés, idegen hatás. Tárgyalásomat két főrészsre osztom; az egyik rész szól Révai nyelvművelő törekvéseiről, a melyek kapcsán tárgyalom a helyesírás terén kifejtett törekvéseit is, a második rész pedig ismertetni fogja Révai elvi jelentőségű nyelvtudományi nézeteit.

A) Révai nyelvművelő törekvései.

II. Nagyon fontos dolog, hogy Révaitól való ez az összetétel: nyelvművelés (vö. Szily, Nyelvuj. szót.). Nagy szükség volt e szóra a XVIII. század második felében. Az írók egymás közt előszóval, könyveikben pedig pennával folyton arról vitatkoznak, hogyan kellene a magyar nyelvet kipallérozni: finomítani, bővíteni, egységessé tenni. A prozódiai viták, valamint később Kazinczy stílreformja velejében nyelvhelyességi, nyelvművelési harc. Az írók előtt nincs olyan tekintély, a kinek nyelvtana vagy szótára e harcokban útbaigazíthatná őket. S tegyük hozzá, hogy az akkori magyar nyelvtanok (vö. Melibœus, Kalmár, Adámi, Farkas), szótárak és szótárszerű művek (vö. P. Páriz szót., Wagner Phraseol., Pomey, és más jezsuita tankönyvek, továbbá Cellarius stb.) nem is adhattak felvilágosítást. A régibb írók sem voltak feltétlen tekintélyek. A katolikus írók Pázmányt és Káldit sokszor idézték (vö. pl. Máriafi Istv.: Kis magyar frázeológiá-ját 1788-ból, továbbá Wágner Phraseológiá-ja 1750-ből), a protestánsok előtt azonban ezek az írók sem tekintélyek. Az irodalmi nyelv szervezetlenségére jellemző, hogy a mikor Ráth Mátyás a «Magyar Hirmondó»-t megindítja, a lap magyar nyelvéről ezt mondja: «A mi a Magyarságot illeti, a mellyel a Hirmondó élni fog, az, az alföldi Tisza-mellyéki, de a Duna-mellyékivel és Erdélyivel elegyedett lészen. Ezt tartja az Író leg-helyesebbnek. Maga magán mind egygyik igen szűk, és azoknak a sokféle dolgoknak meg-irattatására, mellyek itt elő fordulnak, nem elégséges. — A szóknak írásánn nem illő senkinek meg-ütközni; holott az eránt még semmi közönségesen bé-vett szokás vagy szabás nintsen» (Magyar Hirmondó 1780.

b. 4b. lapján; hasonlóan u. o. 1782. évfoly. 807. l.). Az erdélyi írók meg különösen sok vétséget vetettek a magyarországiak szemere. Az erdélyi irodalmi nyelv és az erdélyi nyelvjárások általában mind hang-, mind pedig mondattani tekintetben akkor is, ma is régiesebb fokon állottak, mint bármely magyarországi nyelvjárás. Ezt a XVII., XVIII. századi erdélyi írókból könnyű bebizonyítani. Baróti Szabó Dávid 1787-ben megjelent «Ki nyertes az hang-mérséklésbenn?» című művében pl. azt írja, hogy «Pázmány, minden jó Magyarok, 's kivált Erdély a' bizonyos dolgot jelentő vádoló esettel a' tselekedő igének *ók—ök* végezetet adnak állhatatosonn. p. o. ezt, azt, Pétert, a' várost *látók, láthatók, nézhetők* 's 'a 't. Ha ezt, azt, Pétert, e' dolgot *lítnök, szemlélnök, szerethetnök* 's 'a 't» (8. l.). Ugyanerről a tárgyról szól Baróti Szabó «Orthographia- és grammatica-béli észre-vételek a' magyar prosodiá-val egygyütt» (Komárom 1800) cz. műve 87. lapján is, s ugyane műben felsorol több olyan eltérést, a melyekről az írók a XVIII. század második felében sokat vitáztak; így a mű 24. lapján tárgyalja az igekötők szórendjét (vö. erre Kaz. Lev. III. 320, VI. 184.), a 34. lapon szól az *esső ~ ess* kiejtésről, a 35.-en az *-ú ~ u*-ról (pl. szomorú, sarkantyú stb.), a 36.-on a *-dogal ~ -dogál* képzőről. Részletesen tárgyalja az *y*-ista és a *j*-ista írásmódot (53. l.), továbbá az *ikes* igék kérdését (75. l.). — Rosenbacher Ferencz «Kisdedekhez alkalmaztatott magyar grammatiká»-jában (Besztertze Bányán 1792) azt írja, hogy «az erdélyi, és Hazánkbeli szókülömbség kötekedésit . . . mind» elhagyta, «mivel ez a' kinyiltszemű, meg érett eszű, 's Tudományú Korhoz, nem pedig a' kisdedekhez tartozandó» (Elöl-járó beszédetske, 3. l.). Rosenbacher a helyesírásban (13. l.) azt mondja, hogy az *y* betű «csak a' Vezeték nevek végiben, és a' Lágýúltak után helheztetik. p. o. *Illésházy*, másként pedig *i* betűt teszünk p. o. *városi, falusi, Budai, Civicus, pagensis, Budensis*». — Szent-Páli István, Gyulafehérvár tanácsosa, a kinek nyelvtanára Révai is hivatkozik (vö. Antiquitates I. 164.*) és El. Gramm. 886, 929.), pontokba foglalta azon eltéréseket, a melyek az erdélyi és a magyarországi nyelv között vannak. A pontokban való felsorolást pedig következő sorai

*) A következő sorokban Révai e művét csak *A*-val fogom idézni.

előzik meg*): «Diversum esse in Inelyto Hungariæ Regno, ac in Magno Transilvaniae Principatu, Linguae hungaricæ usum: nemo, Linguae hungaricæ gnarus, ibit inficiari. Cujus præcipuam in eo sitam esse reperi causam: quod Grammatici Linguae hungaricæ Scriptores vel non fuerint Nationis hungaricæ, uti Melibœus et Adami, vel, etsi ejusdem fuerint Nationis, naturam ac indolem Linguae hungaricæ, uti oportebat, minus exhauserint. Cumque eadem mens mea, ac intentio fuisset: ut in utrisque Regnis unus idemque Linguae hungaricæ introducatur usus; majoris momenti diversitates, quæ in duobus regnis vigent, isthic in quantum vel ex Scriptoribus hungaricis, vel ex usu continuo, mihi innotuerunt, annotare necessum esse censi» (Gram. hung. Præfatio, V, VI. l.). Azok a pontokra foglalt eltérések, a melyek Révai megítélésére fontosak, a következők: a) Az ilyen mondat: «Hogy ha pedig a' gazdálkodást értenénk, ha olvashatnánk a' Francia és Német Tudósoknak . . . könyveit» (idézve az 1790. évben megjelent Pannoniai Feniks 100. lapjáról) helytelen, mert itt *értenők, olvashatnók* a helyes; — b) Helytelen, ha *szeretsz, látsz* helyett *szeretel, látol* alakot mondunk, úgy szintén helytelen, ha azt mondjuk, hogy: *tselekedjen, tselekedne, tetszene, látszana, ígyan* (sic!), *inna*, mert ezek helyesen így vannak: *tselekedjék, tselekednék, tetszenék, látszanék, ígyék, innék*; — c) Helytelen ez a mondat: «és a' készítőknek szorgalmatosságára való nézve» (idézve a Telemachus-fordításból); helyesen így kell mondani: «és a' készítőknek szorgalmatosságára vel *rectius* szorgalmatosságokra nézve»; — d) Helytelen, ha a magyarországi írók *y*-t írnak a vezetéknevek végén, pl. *Detsy, Halászy, Dévay*; itt *i*-t kell írni, ellenben az *y*-nak csak a *gy, ly, ny, ty* betűkben van a helye (e pontokat lásd a Gram. hung. Præfatio-ja VI—XV. lapján). — Bőjthi Antal, «királyi Zsoldon lévő Áldozó Pap» is azok közé a nyelvtanírók közé tartozik, a kik a magyarországi írók magyarságában sok kivetni valót találtak; Révai többször hivatkozik Bőjthire is (vö. *Elaboratior grammatica*

*) Szent-Páli «Grammatica Hungarica»-ja Nagyszébenben 1795-ben jelent meg; a censurának nyomtatásra való engedelmé 1793-ból való.

hungarica² 929, 1047.)* Bőjthi «A' nemes magyar nyelv írásának, és szólásának tudománya» cz. művében (iratott 1790-ben, megjelent M.-Vásárhelyt 1794-ben) ki meri mondani, hogy «a' Magyar sem mind jól beszél magyarul» (75. l.), s ki is kel több «abusus» (219. l.) ellen. Így hibáztatja, hogy sok magyar helytelenül használja a tárgyas ragozást, *látánk*-ot mond, mikor *látók* van helyén. «Mi Erdélyiek igen meg választjuk ezeket egymástól» (137. l.), mondja Bőjthi. Az *ikes* igéket is rosszszul használják a magyarok (vö. 164—166. l.); arra pedig, honnan lehet a helyes használatot megtudni, illetve megtanulni, így felel: «Ezt először nem másunna, hanem az igaz tiszta, Nemes ajaku Magyaroktól tanulhatod meg» (nb. ezt az okot megismétli a 218. lapon mondván: «de ezeket soha egygy Magyar sem tudgya jól meg választani, ha csak Anya tejével nem szopta»). Másodsor: Segitheted magadot azzalis, ha a' Közép Igének (mikor abban kételkedel) két formáját képezed magadnak, p. o. Meg akarod tudni, mondatik e: *Merevedek, merevedsz, mereved*, vagy pedig: *Merevedem, merevedel, merevedik*, már mellyik tetszik néked jobbnak? Nekem jobbnak tetszik *Merevedem, merevedel, merevedik*. Nekedis így fog tetszeni, ha csak Bitang Magyar Tejet nem szoptál. De Harmadsor, hogy ezeket mind egygy aránt talállyuk, azt egygy nevezetes jó Szótárban kellene meg határozni» (165. l.). Később, mikor védi, hogy a magyarban igen is van szenvedő ige (217. l.), újból szól a tárgyas ragozásról, az *ikes* igékről. Ekkor aztán hivatkozik «a' Gothus betűkkel, és a' Deák betűkkel nyomtattatott leg régibb Könyvek»-re (220. l.), a melyek bizonyítják, hogy «a' régi jó Magyarok» (221. l.) helyesen használták az *ikes* igéket. Csak «minek utánna meg abajdoczosodott a' Magyar Nemzet, más Nemzetekkel, azoknak nyelvek pórászára kezdette maga Nyelvét is mérni» (221. l.), csak akkor romlott meg a régi jó használat. Az erdélyiek azonban, első sorban pedig a székelyek az egyedüli magyarok, a kik soha más néppel nem elegyedtek össze, egyedül itt van még meg a helyes használat. «A' mennyit Erdélynek, és Magyar Országának minden szegleteiben laktam, nem

*) A következő sorokban Révai *Elaboratio Grammatica Hungarica* járt *E.*-vel idézem; valamennyi idézet a második kiadásból való.

is tapasztaltam, hogy ezeket úgy meg tudná valaki egygy mástól választani, mint a' Székely» (221. l.). — Nyelvtana végén pedig ezt mondja Bőjthi: «Abban áll valójában a' Nyelvnek ki pallérozása, ha minnyájon egygy ajakuak vagyunk; a' pedig soha addig meg nem léssen, valameddig egygy Irás módgyát, egygy Élést, egygy Szokást, egygy Dialectust nem hozunk bé, és egygy ki tisztított, 's válogatott jó Szó Tárunk nem léssen, egygy bizonyos Nyelv Tanító Tudomány nem állítatik fel mindenütt; a' mellyet minden tartozzék követni; Mert: a' mit én ma írok, azt hólnap mások el vetik, és a' mit hólnap mások írnak, én is azt hólnap után a' pad alá vetem, mivel még eddig kiki csak maga magának Regulája» (313, 314. l.).

Az erdélyi «Magyar nyelv-mívelő társaság munkáinak első darabjában» (Szebenben 1796) is azt olvassuk, hogy «némelly Magyar ujj Irok» (61. l.) nem használják helyesen a tárgyas ragozást, valamint az *ikes* igéket. A helyes használat részletesen fel van tüntetve «Az Igéknek Rendes-Forma Példái» cz. értekezésben, a mely értekezésre Révai E. 930. lapján hivatkozik is.

Végül a nyelvművelő kérdések fejtegetésénél hadd említsem meg Verseghy Ferencz «Proludium in Institutiones linguæ hungaricæ, Ad Systema Adelungianum» (Pestini 1793) cz. művét. «A *j* és *y* harcza, az *ikes* igék kérdése, a nyelvtörténet és élőnyelv vitája, a nyelvhelyesség kritériuma mind hallat magáról» (vö. Császár Elemér, Verseghy Ferencz élete és művei, Bpest 1903, 176. lapon) e kis könyvben.

E néhány író bizonyítja, hogy a XVIII. század második felében irodalmunkban a nyelvművelési kérdések napi kérdések voltak; e nyelvművelési kérdések eldöntését sokan egy tudományos magyar grammatikától, magyar szótártól várták. Ismét mások úgy vélekedtek, legyen egy fórum: Magyar Nyelvművelő, illetve Tudós Társaság, a mely e kérdésekben döntsön, a mely grammatikát, szótárt szerkesztszen. «Elfogja é hinni a' született Magyar, hogy Anyai Tejével beszopott Nyelvét nem tudja? reá fogja é venni magát, hogy betekíntsen elebb a' Grammatikában, minekelötte írni, és beszélni akar?» — kérdi Kármán József (Uránia III. 298.), s óhajtja, hogy támadjon a magyar írók közt «egy Adelung, a' ki egyg tökéletes, a' Nyelv belső Állatjából folyó criticum Lexiconnal ajándékozza meg Hazánkat»

(Uránia III. 297.). Míg Kármán a magyar grammatikát, a magyar szótárt egy embertől várta, addig Verseghy Ferencz egy «Lexicon etymologico-philologicum» szerkesztését egy magyar Tudós Társaság feladatának tekintette (vö. Proludium 116—122. §§.).

A kor napi kérdéseit óhajtotta megoldani, közóhajnak akart Révai megfelelni, a mikor egy Magyar Tudós Társaság felállításán fáradozott. Ennek a M. T. Társaságnak feladata lett volna a többek közt Révai szerint egy magyar nyelvtan, egy tüzetes magyar szótár szerkesztése is (vö. Planum erigendæ eruditæ Societatis Hvngaricæ altervm elaborativs. Viennæ, 1790. 14. l.). Ennek a M. T. Társaságnak a munkáját akarta megkönnyebbiteni, a mikor megírta «Elaboratior grammatica hvngarica» cz. művét, vagy a mikor szófejtő szótárt tervezett,* vagy pedig a mikor a nyelvművelési kérdések megvitatására «Nyelvvizsgáló Értekezések» czímen folyóiratot akart alapítani (vö. Kazinczy Level. IV. 348, 375, 606.).

A nyelvművelési kérdések eldöntéséhez, tüzetes nyelvtana megírásához azonban Révainak keresnie kellett egy vezetőt, egy elvet, a mely őt is, a majdan felállítandó M. T. Társaságot is biztosan kalaúzolja. Ez a csalhatatlan kalaúz a régi magyar nyomtatott könyvek és írott emlékek nyelve volt. Ezt a nyelvet többre becsülte a jelen közszokásnál (= művelt köznyelv), többre a nép nyelvénél. De nem szabad azt hinnünk, hogy Révai akár a közszokást, akár a nép nyelvét megvetette volna. A mikor Révai pl. azt vitatja, hogy gróf Széchényi Ferencz és Széchényi Ferencz gróf használat közül az utóbbi a helyes, ezt a nézetet így okolja meg: «Én bizony inkább

*) E szófejtő szótárból két kézirati töredékünk van; az egyiknek czíme: «Vocabula Hungarica Hebraicis cumprimis aliisque orientalibus comparata» (M. N. Múzeum kéziratára, Quart. Lat. 2211), a másiknak pedig ez: «Vocabula orientalia Hungaricis comparata» (u. o. Quart. Lat. 2212). Révai, a mint azt az «Alázatos segedelem-kérés»-ben (11. l.) és az A. 224. lapján olvashatjuk, e művet ki is akarta adni ezzel a czímmel: «Vocabula Hungarica cognata Orientalibus, cumprimis Hebraicis, Chaldaicis, Syriacis, et Arabicis, Turcicis item, et Persicis. Quibus interserta sunt etiam Septentrionalia, Lapponica, Fennica, et Esthonica, vtrisque affinia».

maradok a' falukban a' tiszteletes régiséggel megegyező bárdolatlan parasztok között» (Kaz. Lev. IV. 42.). A régi nyelvben levő alakot Révai sokszor magyarázza a nép nyelvéből vett példákkal (vö. pl. A. 98, 99, 144. stb.), csakhogy nála a népnyelv csak addig fontos, a míg megegyező benne a használat a régiséggel. A göcseji nyelvet pl. «vivum linguæ archivum»-nak nevezte azért, mert «némely szóllásformájuknak, 's hangjaiknak Erdélyi szamatja» van (vö. Kaz. Lev. XI. 324, XIV. 15.), Erdélyben pedig pl. a többek közt az *ikes* igéket Révai szerint a régiséggel egyezően használják. Mihelyt a népnyelvben más van, mint a régiségben, akkor az eltérő használatot Révai hibának, tévedésnek tartja.

A főbb nyelvművelési, s ezzel kapcsolatban helyesírási kérdések, a melyeket Révai vitatott, s a melyeknek érvényt akart szerezni a régi nyelv, esetleg a régi nyelvvel megegyező népnyelv segítségével, a következők:

a) A *ikes* igék szabályos használata. Kimutatták, hogy az *ikes* igék helyes ragozását már Pereszlényi megállapította; fentebbi soraimból az is kitűnik, hogy Révaival egy időben Böjthi és Szent-Páli is e ragozás használatát követelte. Révai az *ikes* igékről először 1783-ban nyilatkozott. Itt ezt írja: «Ezt az írást *emdul* Faludi így olvassa *észend*, én pedig *eendel* *észend*, ha ugyan így is ír nók*) ezt a' jövendő időt, inkább harmadik személy vólna, hogy sem második, minthogy így mondánók,*) *észendek*, *észendesz*, *észend*: a' mint valójában az idő másoló példa is így mutatja, *szeretendek*, *szeretendesz*, *szeretend*. De a' szenvedő idő szavak, és a' közép szerűek, sőt a' mivelők is, ha *ik* kimenetelű a' gyökér személyök, nem így másoltatnak, hanem így, hogy az első személy *m*. a' második pedig *l* kimenetelű, példának okáért, *igyekezem*, *igyekezel*, *igyekezik*, a' jövendő időben, *igyekezendem*, *igyekezendel*, *igyekezendik*. Tehát *eszem*, *eszél*, *eszik* idő szó is így adja, *eendem*, *eendel*, *eendik*, vagy rövidebben is a' harmadik személyt úgy mint tsak *eend*».**)

*) Én emeltem ki; vö. b) pont alatt.

***) Ez az idézet «Révai János Miklós értekezése a' régi magyar írásmódról» című kézirat (M. N. Múzeum, kéziratár, Fol. Hung. 614.) 21. lapján van. Ez értekezésre többször fogok hivatkozni, ezzel a rövidítéssel, hogy «1783. évi értekezés». Kétségtelen ugyanis hogy R. ez érteke-

Ugyanez értekezésben a HB.-beli *eneyc, horogvec* alakokat *ennék-nek, haraguvék-nek* olvassa, a mire 1795-ben, Verseghyt támadó írásában hivatkozik is (vö. Magyar Hirmondó 1795. évi folyam 398. l., az idézetet lásd alább).

Hogy Révai mily sokszor és sokat írt az *ikes* ragozásról, bizonyítják nyomtatásban megjelent művei,* levelei (vö. Kaz. Lev. III. 384, IV, 42, XIII. 341.). Izgatásának, vitatkozásainak** eredménye volt. Kazinczy pártjára állott (vö. Kaz. Lev. IV. 6.) s Kazinczy aztán diadalra is juttatta az irodalmi nyelvben az *ikes* igék régi használatát.

b) Már az a) pont alatt láttuk, hogy Révai *írnók, látnök* alakokat használt ott, a hol az irodalmi nyelv ma is a tárgyias alak helyett a tárgyatlannal él. Révai az erdélyi írókkal karöltve követelte (vö. A. 111—122, E. 969, Kaz. Lev. III. 383, IV. 41.), hogy a tárgyias ragozást a jelentő mód elbeszélő mult és a feltételes mód jelen idejének többes első személyében is kell használni. Mondjuk és írjuk: ezt v. azt *látók*, ha ezt v. azt *látnök*. — Révai e törekvése nem járt sikerrel; Kazinczy ugyan jónak tartotta a *látók* alakot, sőt maga is hallotta (vö. Kazinczy Lev. IV. 5.), azonban soha következetesen nem használta (vö. Kaz. Lev. XVI. 328.). S tudjuk, hogy *látók, látnök* helyett irodalmi nyelvünkben ma is gyakoribb az «*ezt v. azt látánk*, ha ezt v. azt *látánánk*».

c) Révai követelte, hogy a birtokos többségét a birtokoson kívül a birtokon is meg kell jelölni (vö. A. 317—322, Kazinczy Lev. XIII. 34, M. deákság III. 78, 79.). Nem helyes, ha azt mondjuk: «a' Magyarok Királynéja, a' szegények insége», helyesen így kell szólni: «a' Magyaroknak (vagy) a' Magyarok Királynéjok, a' szegényeknek v. szegények inségök». Kazinczy Révai

zést 1783-ban írta (vö. a kézirat 17. lapján ezt: «Tsak a' mult (1782) esztendőben...»). Az értekezést a «Magyar Nyelv cz. folyóirat 1908. évfolyamában «Révai első magyarázata a Halotti Beszédről» czímen tettem közzé.

*) Vö. A. 162—190. l.; E. 885—976+977—1060 (ez utóbbi czíme: *Vindiciæ ivstissimæ de secvnda verborvm forma indeterminata*).

***) E vitairatok közül kettőt Révai írt V. Miklósfí János, illetve F. Kardos Adorján néven (ez utóbbiról Toldy azt tanította, hogy Ferenczy János álneve vö. A. m. n. irod. tört.⁴ 171. l.; de olv. Császár EL.: Verseghy Fer. élete és művei 184. l., Bánóczy, Révai M. élete és munkái 304. l.), egyet pedig Horvát István B. Víg László álneven.

ezen törekvését se támogatta (vö. Kaz. Lev. VI, 184, VII. 162.) s nem is terjedt el az irodalmi nyelvben.

d) Révai a *gróf* s egyéb (öröklött és nem öröklött) címeket a tulajdonnév után akarta írni; szerinte tehát *Széchényi Ferencz gróf* a helyes használat (vö. Kaz. Lev. IV. 43, M. deákság III. 77.). Kazinczy ezt a törekvését se juttatta diadalra (vö. Kaz. Lev. IV. 87, 88, V. 271.).

e) Révai szerint *szakácsné* nem helyes «coca» jelentésben, mert *szakácsné* tulajdonképpen «uxor coci»; ugyanígy helytelenek *mosóné, varróné* (vö. A. 67.). Helyesen akkor beszélünk, ha *mosó asszonyt, varró asszonyt* mondunk. Kazinczy Révai ezen nézetét se helyeselte (vö. Régiségek és ritkaságok XXVII. lap).

f) Révai erősen vitatta, hogy nyelvünkben van szenvedő igealak (vö. A. 263—267.), s hogy helytelen úton járnak, a kik a szenvedő igealakot —*ódik (ö)* képzős igékkel helyettesítik. A szenvedő igealak e túlságos védelméből fakadt, hogy Révai szerint hibásan beszél, a ki azt mondja, hogy *fogadott* szolga (vö. 1783. évi értekezés 24. l.), *tartott* beszéd (M. Deákság III. 83.), *költött* történet (Kazinczy Lev. XII. 34.), mert helyesen ezeket csak így mondhatni: *fogadtatott* szolga, *tartatott* beszéd, *költetett* történet stb. Úgyszintén helytelen kitétel: «a' világ *teremtése*» a helyes: «a' világ *teremtetése*» helyett (vö. Magy. Deákság III. 82.).

Több ilyen nyelvhelyességi kérdés van tárgyalva vagy érintve Révai «A' magyar szép toll» cz. munkájában,*) továbbá «Propositiones ex lingua hvngarica primo semestri explanata, quas tentamini svbiectas academici avditores in Regia Scientiarvm Vniversitate aptis constrvctionvm exemplis illvstrarvnt, planivsqve probarvnt» . . . (1804.) cz. egyetemi syllabusában.

*) A mű kéziratban maradt ránk, s a M. N. Múzeumban Quart. Hung. 1309. szám alatt őrzik; teljes címe a következő: «A' magyar deákság. Első kötet, mellyben a' magyar deáki történet adatik elő. Pest 1805. (E kötet csonka, mert a II. fejezet kézirata, a mely a Tud. Gyűjtemény 1833. évi II. 49—91. lapján jelent meg, nincs meg a M. N. Múzeumban. Szemelvényt belőle l. Rubinyi M. «Révai Miklós élete és nyelvészeti törekvései» cz. füzetében.) Második kötet, mellyben a' magyar szép toll foglaltatik. Irta főképpen Adelung után . . . 1805». Ez a második kötet két részből áll, s Adelung, Ueber den deutschen Styl⁴, Berlin 1800 I. II. munkájának az átdolgozása.

g) A nyelvhelyességi kérdésekhez szorosan hozzátartoznak a helyesírási viták is. A vitapontok közt volt nem egy, a mely nemcsak helyesírási kérdés. Révai e kérdésben nem követelte, hogy a régiséget kövessük, mert a régiek helyesírásában nincs következetesség. Az elődök közül neki csak egy embernek a helyesírása tetszett, s ez Tsétsi János «*Observationes orthographico-grammaticæ, de recta hungaricè scribendi et loquendi ratione*» (megjelent a Pápai Páriz-féle szótár mellékleteként) cz. művében kifejtett helyesírása. Tsétsit s helyesírását Révai egész életén át dicsérte (vö. 1783. értekezés 4, 17, Magy. Hirmondó 1795. 396. l., A. 301, 318, E. 57, 85, 154.). Sok nyelvhelyességi kérdés vitatasára is Tsétsitől, s ennek alapján Geleji Katonától kapta az ösztönzést (vö. *Observationes, De recta loquendi ratione*, reg. I, III: *híveknék üldöztetések, az ember teremtetése* stb., ugyanigy Geleji K.-nál, s ezonfelül Gelejinél a *látók, látnók* is megvan). Pedig Révai idejében az írók többsége Tsétsi helyesírását «tótos»-nak tartotta (vö. Kaz. Lev. III. 102.).

Révai Tsétsihez azért állott, mert Tsétsi helyesírási elve etymologiai volt, a mit Tsétsi Geleji Katonától vett át. Ezen elv segítségével lehetett a szavak egyes részeit ragozás és képzés alkalmával a legjobban feltüntetni. S ezt az elvet Révai így formulázta meg: «*Orthographiæ principium primum, et certissimum, est etymologia; quæ tamen non omnem euphoniæ negligat, communi consensione firmatam, ad vitandum sonum omnino durum, et ingratum . . . vbi etymologia deficit, qui casus . . . rarior est, . . . alterum . . . principium recta consuetudo*» (E. 152, 153.).

A Tsétsi alapján álló Révai a helyesírás alapelvét illetőleg mindig következetes volt; ugyanaz az alapelv van 1778-ban megjelent «A' magyar nyelvnek helyes írása és ki-mondása-felől kettős tanúság a'vagy ortográfia. A' nemzeti oskolák számára. Budán 1778»*) művében, ezt látjuk 1783. évi értekezésében és ugyanez van az *Elab. gr. hung.-ban*. És ez érthető is olyan

*) E műnek következő kiadásai ismeretesek: 1780, 1781, 1782, 1790, 1793, 1795, 1798, 1807, 1811 (vö. Szinnyei, M. írók, Révai). Hogy ez a mű Révaié, arra vö. Planum 84. és hogy Prónai Antal piarista tanár birtokában levő, talán Horvát I.-féle «*J. N. Révai opera edita serie chronologica collecta*» cz. kéziratban ez meg van említve.

embernél, a kinek elve, hogy minden képzés, ragozás tulajdonképp szóösszetétel, s a helyesírásnak a nyelv ez alaptételét kifejezésre kell juttatnia. A helyesírás egyes pontjait illetőleg azonban azt kell mondani, hogy némely esetben másképp irt pályája elején, s másképp pályája vége felé.*) Alapelvét azonban elfogadta Kazinczy, s vele a később megalakult M. Tudós Társaság. A helyesírás terén Révai a következőket vitatta:

α) A *j* kezdetű ragok előtt a szóvégi *d* (ad), *l* (csodál), *n* (kin), *t* (mutat), *gy* (hagyni), *ly* (foly), *ty* (ponty), *ny* (hányni) után nem *gy* (ad-gya, hagy-gyon), *ly* (csodállya, folylyon), *ny* (kínnya, hánynyon), *ty* (mutattya, pontytya), hanem *j* irandó (adja, hagyjon, csodálja, folyjon, kinja, hányjon, mutatja, pontyja). Révai erről sokat ír (vö. A. 297—311. és E. megfelelő helyén), s hivatkozik Geleji Katonára, Tsétsire, a kik így írtak (vö. Tsétsi, Observationes I. 14, III. 2. stb.). Követeli pedig Révai a *j* írását az etymologia nevében, mert a *j* hozzátartozik a raghoz, a melyet egykor *j*-nek mondtak, még pedig az *sz* és *z* hangok után is (vö. HB. *ilezie, helhezie*, A. 298.). «Nem arról folyt a vita, *j*-vel írjuk-e az említett esetekben a szókat vagy *y*-nal,» — írja igen helyesen Császár Elemér (vö. Verseghy Ferencz élete és művei 197. l.) — «hanem hogy hozzátartozik-e a *j* a képzőhöz, vagy csak kötőhang, az az — mint ők mondták — bélyegbetű-e a *j*».**) A mily helyes azonban ez a finom megfigyelés, éppoly igaz az is, hogy sokan a lényegét nem látva, pusztán helyesírási kérdésnek tartották a *j* és *y* háborúját. A vita hevében aztán mindkét párt szélsőségekre ragadtatta magát: Révai arra, hogy ő a régi ejtésnek megfelelően a *j*-vel való ejtést akarta visszaállítani (tehát *ad-ja* stb.), míg ellenben a másik párt Révai anyagi helyzetét akarta felhasználni s pl. Takáts József pénzen akarta Révait megvásárolni, hogy legyen *y*-istává (vö. Kaz. Lev. XII. 210, XIII. 24, 590.). — Révai törekvését Kazinczy juttatta diadalra, s melléje állt a M. T. Társaság 1832-ben kiadott «Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai»-val.

*) Vö. hogy Révai a maga nevét 1790 táján *y*-nal írta (vö. Planum, 116. l.), később *i*-vel.

**) Vö. Baróti Szabó D.: Orthogr. és gram. észrevételek 53. s köv. l.

β) Volt egy másik jottista és ypsilonista vitapont is, de ez tisztára helyesírási természetű volt. Tsétsi is (vö. *Observationes Regula I.*), Révai is (vö. *E. 171.*) követelte, hogy az *i*-ben végződő vezetéknevekben ne írjunk *y*-t. hanem *i*-t, tehát *Tsétsi, Révai, Várad* stb. Kazinczy és társai ezt az újítást nem fogadták el.

γ) Tsétsi, s utána Révai a magy. *cs, cz* hangokat *ts*-vel, *tz*-vel írta. Kazinczy, s vele a megalakult M. T. Társaság a *cs*-, *cz*-t fogadta el (vö. *Régiségek és ritkaságok XXXII. lap.*)

δ) Tsétsi, s utána Révai a latin-görög, s általában az idegen neveket magyarosan írták (vö. Szily, *Nyelvuj. szót., nevek írása 235. l.*). E törekvésük értékes a hazai latin nyelv kiejtésének megítélésére. Kazinczy nem fogadta el ez írásmódot, hanem követelte, hogy a latin és a görög neveket latinosan, görögösen írjuk (vö. *Kaz. Lev. XI. 352, XIII. 389.*). Így fogadta el a M. T. Társaság is.

ε) Révai, a «rajzolás s polgári építés mesterségének» tanítója (vö. *Kaz. Lev. II. 303.*) sokat foglalkozott a helyesírás grafikai részével: a betűk alakjával is.*) Az egyik törekvése az, hogy Tsétsi nyomán követelte, hogy az *ő, ú* hangokat *ö*-nek, *ü*-nek írjuk. Maga az *ő, ú* jegy előfordul már Kalmár *Prodrömusában* (vö. *11, 12. lap*), mai használatában a Debreczeni Grammatikában (vö. Bánóczi, Révai M. *elete és munkái, 169. l.*). Kazinczy is az *ö*-, *ü*-t fogadta el (vö. *Régiségek és ritkaságok XXXIII, XXXIV. l.*) s ehhez csatlakozott a M. T. Társaság is. Másik törekvése Révainak az volt, hogy a kettős jegyű mássalhangzókat kiküszöbölje ábécénkben. Révai azt akarta, hogy a *tz, ts, gy, ly, ny, ty, sz, zs* helyett egy betűvel írt jegyeket fogadjunk el, s ép azért néhány diakritikus jegy felhasználásával a meglévőkből új betűket készített (lásd e betűket 1783. évi értekezése 50—52. lapján, továbbá *E. 134—146, A. 54—58, Sokféle VII. 108. lap*). Révait a kettősjegyű mássalhangzók egyszerűsítésére

*) Vö. hogy Révai volt gróf Széchenyi István rajztanítója (lásd Beöthy Zs.: *Széchenyi és a magy. költészet*), s hogy Révaitól való «Az ékes írásnak a' nemzeti oskolákra alkalmaztatott eleji» (Buda 1779, utolsó kiadás 1846; *Planum 84.*) cz. szépírási tankönyv. Révairól mint rajztanítóról I. Pálos Ede: Révai Miklós és rajziskolája (györi főreáliskola 1906—7. évi értesítője).

Ráth Mátyásnak a Magyar Hírmondó-ban (1781. évi folyam 147—148. l., és 1783. értekezése 44. l.) közölt czikke vezette, a ki az egyszerűsítést a betűszedők érdekében sürgette. Révai is az egyszerűsített betűket a betűszedők érdekében is ajánlja, de felhoz más okokat is; ilyenek: idegen nyelvek alfabetumai, régi magyar helyesírás, kevesebb idő a leírásra, kevesebb hely a nyomtatásban, könnyebbség a szemnek, a külföldinek a szótagolásban stb. Bizonyításában hivatkozik Rajnisra is, a ki a *zs* hangot Káldi nyomán *ž*-nek akarja iratni (vö. A' magyar Helikonra vezérő kalaúz, Pozsony, 1781. 9. l.), hivatkozhatott volna azonban Tsétsire is, a ki a *zs*-t 'z'-vel jelzi. — Révain kívül egész a legújabb időkig sokan foglalkoztak a kettősjegyű mássalhangzók egyszerűükkel való helyettesítése kérdésével, ilyenek: Gyarmathi Sámuel (vö. Okoskodva tanító magyar nyelvmester, Kolo'svár 1794, I. 390—396.), Vályi, Tóth Farkas (vö. Kaz. Lev. II. 469, 600.), M. T. Társaság, mely 1834-ben elvben hozzájárult az egyszerűsítéshez (vö. Vörösmarty, Összes munkái, teljes kiadás, Bpest, 1885, VI. 291—297: «Az összetett mássalhangzók egyszerűsítéséről»), Csalomjai (vö. Vázlatos jegyzetek a magyar nyelv és helyesírás körül, Balassa-Gyarmat, 1859.), Hunfalvy Pál (Nyr. II. 1, VII. 4, 55, 99.), Szarvas Gábor (Nyr. II. 241, 289.). Az egyszerűsítés azonban, bármennyire is kívánatos, mind ez ideig nem sikerült (vö. Simonyi, Ung. Spr. 229).

IV. Az előző fejezetben pontokba foglaltam össze azokat a nyelvművelő és helyesírási kérdéseket, a melyek diadalra jutásáért Révai oly sokat küzdött. Láttuk azonban azt is, hogy e kérdések közt van nem egy, a melyért a XVIII. század második felében más írók is küzdöttek, úgyhogy e kérdések mintegy az akkori idők napi kérdései. S hozzá tehetjük, e kérdések közül nem egy ma is napi kérdés (vö. Simonyi, Ung. Spr. 179—191, Gulyás István: Excerpta, Debreczen 1908, több helyen stb.).

Előáll most az a kérdés, hogyan jutott Révai arra a gondolatra, hogy nyelvművelő kérdésekben a régiségre, a régi nyelvre hivatkozzék, s mi volt az oka, hogy e régi nyelvet fogadta el döntő bírónak.

A kik a XVIII. század második fele magyar irodalmával foglalkoztak, tudják, hogy ez időben a régi emlékekből való idézés nem volt ritkaság nálunk. Gyarmathi Sámuel «Okos-

kodva tanító magyar nyelvmesteré»-ben (1794. évben, Kolozsvár) a régi nyelvemlékek és könyvek helyesírása alapján ajánl a kettősjegyű mássalhangzók helyett egy jeggyel irottakat. Fabchich József, Révai barátja és rendtársa, 1786—1794. közt szótárírási tervekkel foglalkozik; kéziratban ránk is maradt egy szótára, «Magyar Kalepinus»-a,*) melynek szókészlete Heltaiból Calepinusból, Apáczai Cseri Jánosból, Molnár Albertből, Pápai Párizból, Pázmányból van összegyűjtve. — Rajnis József «A' magyar Helikonra vezérlő kalaúz»-ában azt mondja, hogy «az igaz Vers-szerzés már nem újság a' Magyaroknál», s kimutatja, kik írtak a legrégebb nyomtatott magyar könyv korától az ő idejéig mértékes verseket. Felfogására jellemző, hogy ezt mondja: «Nem mind jó, a' mi régi: nem mind rossz az, a' mi szokatlan» (Előlj. besz.). — B. Szabó Dávid «Kisded szó-tár»-ába (Kassa, 1784.) sok szót hordott egybe «Pázmányból, Molnárból, Páriz-Pápaiból, Gyöngyösiből, 's más egyéb könyvekből» (Előbeszéd), s tudjuk nagyon jól, hogy igen sok régi szót elevenített fel s tett irodalmivá (vö. Kaz. Lev. XIII. 387.). Nézetei helyességének támogatására ő is sokszor hivatkozott a régiek nyelv szokására. Így pl. «Orthographia- és grammaticabéli észre-vételek a' magyar prosodiá-val egygyütt» (Komárombann 1800.) cz. művében az igekötők szórendje vitatásában hivatkozik Apáczai Cseri Jánosra, Pázmányra, Lippaira, Göntzire és az erdélyi székely nyelv szokásra**) (olv. 23, 24. l.); ugyane műben az *-n* hangon végződő ragokat (*-ban, -ben, -an, -en, -on, -én -ön, -ván, -vén*) azért iratja két *-n*-nel (tehát *-bann, -benn, -ann, -enn -onn, -ënn, -önn, -vánn, -vénn*), mert így írták Molnár Albert, Károli Gáspár, Apáczai Cseri János, Balásfi, Pázmány, Sylvester, szóval a régi írók (vö. 24—27. l.). — A mikor Bod Péter 1767-ben kiadta Pápai Páriz szótárát, az volt az első dolga, hogy történeti bevezetést írjon arról, kik írtak eddig latin-magyar szótárakat, illetve szójegyzékeket. S azok a függelékek, a melyeket e kiadás-hoz a régi magyar személy-, illetve keresztnevekről, hazai lati-

*) Fol. Hung. 14. alatt a M. N. Múzeum kéziratára őrzi; ugyanide való szótárszerű művei Fol. Hung. 13, 15. alatt.

**) Vö. hogy Révai Szabó nézetét nem helyeselte, s l. Kaz. Lev. III. 320., VI. 184.

nul írt jogi emlékekben előforduló régi elavult magyar szavakról, a hazai latinságról csatolt, élenk tanúbizonyságai Bod Péter történeti érzékének. — Máriafi István (Szeitz Leo) 1788-ban megjelent «Kis magyar frázeológia»-ja «a' Magyar Tzitzerónak, Kárdinális Pázmány Péternek szép Magyarságú» könyveiből készült. Hogy különben Pázmányt és a többi XVII., XVIII. századi kath. írókat mennyire olvasták, bizonyítja Makó Pál 1792-ben megjelent «Egy Magyar Szótárnak Készítésére intéző vélemények» cz. füzetkéje,* melyben Makó azt írja, hogy abba a szótárba, a melyre a nemzetnek szüksége van, «a' régi elaggott» szavakon kívül fel kell venni Pázmány, Káldi, Gyöngyösi, Benitzki, Faludi és más ékesen írók műveinek szókészletét; e művekből figyelmes olvasás mellett sokat lehet meríteni. — S ott van a nagy tudású, józan ítéletű Sándor István a maga 1791-től 1808-ig megjelent Sokféle**)-jével. Gyönyörködve olvassuk ma is, a mit ez az író Anonymus és a Váradi Regestrum tulajdonneveiről nyelvi és helyesírási tekintetben írt (vö. Sokféle VIII.), vagy a hogyan ő «A' Magyar Helyeknek mostani 's hajdani neveik»-et (Sokféle IX. 174—198.) magyarázza. Sok régi tulajdonnév helyes magyarázata ered Sándor Istvántól (pl. Erdélynek nevezetjéről, Sokféle VII. 110, A Gejza névről, Sokféle VII. 143. stb.), de ezen helyes magyarázatokat mai tudásunk Szabó Károly, Hunfalvy Pál stb. neveivel hozza kapcsolatba. Ő az első bibliografusunk, a ki összeállítja a régi magyar nyomtatott könyvek és nyelvemlékek jegyzékét (vö. Sokféle III. 94: A' 16-dik Században nyomtatott Magyar Könyvek, VIII. 40. A Magyar Nyelv és Szókönyvekről, VIII. 85. A Nyelvünkbeli első Próbák stb.); ő az, a ki rendszeresen foglalkozik a magyar helyesírás történetével (vö. Sokféle V. 134—195.). Sándor István lelkes munkásságából azonban ezúttal csak azt emelem ki, a mit ő a Halotti Beszédről az 1795-ben megjelent «Sokféle» egy jegyzetében mond (III. 81—82.): «Találkoznak némellyek, kik ezen régi Magyarságnak Íróját Tót embernek tsak azért tarttyák, mert egynehány Magyar szavaknak benne Tót ejtések vagon, úgymint *halal nec, foianec, archangelt,*

*) «Brevis institutionum linguæ ungaricæ adumbratio. Bude MDCCXCII» cz. mű mellékleteként jelent meg először.

***) A Sokféle I. II. kötete 1806-ban második kiadásban is megjelent.

angelent (sic), *jobben*, *rezet*, mellyeket most így íránk: halálnak, fiainak, arkangyalt, angyalít, jóban,*) részt. Nem különben a' *Milostbèn* vagy-is *Milost* szó miatt, melly valóságos Tót szó, 's még most-is annyit tesz a' Tótoknál mint nálunk Malaszt vagy-is kegy, kegyelem, kegyesség, *Gratia*, *Gnade*. De azok nem veszik észbe, vagy nem akarják észbe venni, hogy a' mi Malaszt szavunk, melly még most-is az Üdvözetben elő-jön, a' Tót *Milostból* eredett, 's eleinten *Milost*nak mondat-hatott Eleinktől-is*)..... Azután ki tudja, ha nem mondatott-e akkor halálnak, fiainak, jóban és részt helyett helyesen: halálnék, fiainék, jóbén, és részét?*)

E néhány példával, a melyeket Pray, Cornides, Katona, Schönvisner, Benkő, Kovachich munkássága részletezésével szaporíthatnék, kimutattam, hogy irodalmunkban akkor, mikor Révai tanult, mikor irogatni kezdett s működése egész ideje alatt volt történeti érzék nemcsak a történelmi, hanem a nyelvi emlékek iránt is.

V. Lássuk immár, hogyan jelentkezik ez a történeti érzék Révaiban pályája különböző korszakaiban. — Hogy Révai minő könyvekből tanult meg latinul, nem tudjuk. Hogy az ő tanuló éveiben a régi magyarság dicsérete egyik-másik tankönyvünkben megvolt, bizonyítja Wágner Ferencz jezsuita «*Universæ Phrasologiae latine corpus*» cz. szótári művének Nagy-Szombatban 1750-ben megjelent magyar átdolgozása, mely tele van a régi magyarság dicséretével s azzal a kívánsággal, hogy a tudományokat magyarul lehessen tanulni (vö. Kármán Mór, Egy érdekes tankönyv, Irod. tört. Közl. I. 51—57.). Ha azonban tankönyvet nem tudunk is megjelölni, ismerjük tanárait, tudjuk, melyiktől mit tanulhatott. Különösen két tanára: rendtárs lehetett rá nagy hatással, az egyik Horváth Benedek, a másik Hájos I. Gáspár. Mind a kettő írt magyar grammatikát is, meg egyebet is (vö. Csaplár B. Révai Miklós élete I. 92, 93.). Csaplár Benedek nagy szeretettel vázolja becses könyvében: «Révai Miklós életé»-ben azt a hatást, a melyet Révaira e két férfiú, különösen pedig Hájos gyakorolt; «e lángbuzgalmu jász-

*) A szórva szedett szavakat én emeltem ki. — Hasonlóan a *-nek-ről*, *-vel-ről* Sokféle VIII. 52.

berényi «szittyá magyar» volt az, — írja —, ki már akkoron nagy szorgalommal munkál vala Horváth Benedek székely származású rendtársával szövetkezve a magyar nyelv ősi mivoltának s történeti fejlődésének nyomozásában. E célra gondosan kutatá s keresteté a régibb magyar nyomtatványokat s kéziratokat, tanulmányozá a népnyelv hagyományos sajátságait» (Csaplár B. Révai Miklós élete I. 34, u. itt I. 94. «búvárlatai céljaira itt is sürgette a régi nyomtatványok és kéziratok gyűjtését»). Hájos munkái közül reánk csak egy maradt,* s ez igazolja Csaplár állítását. Révai történeti érzéke kifejlődésének első szálait nekünk tehát a piarista rend akkori hazafias tagjaiban kell keresnünk, a kik Dugonics romantikus történeti érzékének is felkeltői, istápolói voltak. Révai történeti érzékének tulajdonítom, hogy 1778-ban megjelent «A' magyar nyelvnek helyes írása és ki-mondása-felől kettős tanúság a'vagy ortográfia» című művében Tsétsi 1708-ban megjelent «Observationes» műve alapelveihez: az etymologiaihoz csatlakozik, mert ezzel a szavak eredetét jobban lehet a szemnek is láthatóvá tenni. 1777-ben került először Bécsbe, s itt az udvari könyvtárban a «régí magyarság kincsei» közül sokat látott (vö. Simonyi, Révai és a korabeli nyelvtudomány, Beöthy: Képes m. irod. t. I.³ 743 sköv. lapok). Nem lehetetlen, hogy barátja Denis, az udvari könyvtár tisztviselője, a ki a mi Bécsi kódexünknek az irodalomban az első említője (vö. Nyelvemléktár, I., bevezetés),** akkor mutatta meg legrégebb biblia (ó testamentomi)-fordításunkat. — 1780-ban olvassa Révai a Pannóniai éneket, a melyet vele Cornides D. közölt, 1781-ben pedig Pesthy Gábort. — 1782-ben másolja le magának Pozsonyban a Halotti Beszédet, s az egyházi könyvtár akkori gondozója, Aradi János pozsonyi kanonok «egyéb ritkaságokkal is önként kedvezett mohós» kényének (vö. 1783. értekezés 17. és

*) A kézirati mű címe: «Szitósági Magyar nyelv tüköre, sive speculum lingvæ Scythico Hunnico-Magyarico-Szekhelyico Hungaricæ» (vö. Csaplár, i. m. I. 94). A kéziratot nem láthattam; *Hájos* szittyá írására vö. Tóth Béla, *Magy. ritkaságok* 2—5. l.

***) A mi irodalmunkban a Bécsi kódexet Sándor István említi először (Sokféle VIII. 86. lapon 1801-ben) s közli könyvtári jelzetét: «Codex Man. Hung. Theolog. LXXXV. B. N. 81 sive Codex Man. rec. Nro 81», majd azt írja, hogy ő e fordítást «Bátori Lászlónak» tartja.

26. l.). — 1783-ban írta Révai első nyelvtudományi értekezését. Ez értekezés¹⁾ rendkívül fontos Révai nyelvtudománya megítélésénél, azért tartalmáról itt néhány szót kell szólnunk. Az értekezés két főrésze osztható: *a)* A magyar helyesírás történeti tárgyalása, *b)* A Halotti Beszéd magyarázata.²⁾ — E két részben mondhatni érintve van mind az a kérdés, a melyekért Révai harczolt, vagy a melyek tudománya alapelvei közé tartoztak. E kérdések közül kiemelem a következőket: Révai már itt is az *írnók* és a szenvedő alakot használja, úgyszintén jelöli a birtokos többségét, szól az *ikes* igékről, követeli a *j*-vel, *ts*-vel, *tz*-vel való írásmódot, úgyszintén a kettősjegyű mássalhangzók egyszerűsítését. A Hal. Beszédén kívül sok más régi nyelvemléket és nyomtatványt használ bizonyításaiban. A népnyelvet itt sem veti meg feltétlenül (vö. *hazoa* 20. l., *ge* = *de*, «még most is sok helyeken így ejtik *gye*», 20. l., *mia* = *miatt* 24. l., *visszá* = *vissza* «sok helyeken . . . húzósan ejtik is» 3. l., *-nek* 21. l. ez utóbbira vö. Simonyi, Ung. Spr. 131. stb.), a nyelvrokonságról ugyan — összehasonlításaiból ítélve — az a nézete, hogy a magyar napkeleti nyelv, de tudomása van a finnugor rokonságról is (vö. «Sajnovits János is bé iktatta ezt [t. i. a HB.-t] ama' nagy álnélkodást okozó Meg állatásába, hogy azon egy a' Magyar és a' Lappó Nyelv» 16, 26. l.), a személyragokat személyes névmásokból magyarázza (vö. 18., 19. l.),³⁾ a gyökerekről az a nézete, hogy egytagúak³⁾ («Mint-hogy nálunk nagyobbára egy tátatúak az eredeti gyöker szavak» . . . 23. l.). Vallja, hogy a magyar nyelv a Hal. Beszéd ideje óta keveset változott (26. l.). Külön emelem ki, hogy Bá-

¹⁾ Vö. a 12—13. lapon levő jegyzetet.

²⁾ Vö. A. műve «*Monitvm*» részében: «*Paratum habui iam anno 1783 Commentariolum aliquot philyrarum, patrio sermone conscriptum in has . . . Funebres Allocutiones antiquissimas*» és M. Hirmondó 1795. 398. l. — Az A. I. kötetének, tehát a megjelent résznek ezenfelül még két latin kézírata van a M. N. Múzeumban; a nyomtatásban megjelent «2221 Quart. Lat. 1» jelzet alatt található, a kisebb terjedelmű, nagyobbára azonos tartalmú pedig «2221 Quart. Lat. 2» alatt.

³⁾ Mindkét nézet az akkori nyelvtudomány alapelvei közé tartozó tanítás volt (vö. Delbrück B.: *Einleitung in das Studium der indog. Sprachen*⁴ 24. l., és nálunk Erdősi Sylvestert, továbbá Tsétsi, *Observationes I. § 1* «*Voces Originariæ apud Hungaros maximam partem sunt Monosyllabicæ*» és A. E.).

nóczy szerint is (vö. Révai M. élete és munkái 87, 88.), meg Simonyi szerint is (vö. Beöthy, Képes magy. irodalomtörténet I.³ 746.) az 1783-iki értekezés tanu reá, hogy Révainak egykor az volt a nézete, hogy a Halotti Beszédet nem magyar ajkú pap írta. Megvallom, én ezt az értekezésben sehol se találom. Révai ugyanis azt bizonyítgatja, hogy a magyarok kereszténységre térésükkor átvették a latin betűket, a melyek elégtelenek voltak a magyar hangok leírására. A kik legelőször írtak, azok idegenek voltak — egy nézet, a mely ma is kísért tudósaink közt, — azért van a magánhangzók jelölésében eltérés (vö. 1, 15. l.). A magyarok aztán ilyen hibás alakban tanulták meg a saját hangjaik írását. Így értelmezem én Révai írását, s a Hal. Beszéd értelmezésében látom, hogy ez a magyarázat egyezik Révai felfogásával. Mikor Révai pl. a Hal. Beszéd *milostben, bratym, timnucebelevl* szavait értelmezi, ezt írja: «Ihol hogyan tettük az idegen szavakat, tsak egy kitsidet meg különböztetve, és Magyarosabb tatókkal ki ejtve, már egészen mieinkké! Kivált hogy olyly nagy időtől fogva birtokunkban vagynak, alég mernők sokak előtt tsak véltékppen is azt mondani, hogy ezek a szavak, *malaszt, barát, tömlőtz*, idegen, és pedig Tót eredetűek. De ez az írás nyilván elárulja őket, anynyival is inkább, hogy, még akkor nem olyly igen régen vevődvn a' Magyar ajakokra, szinte azon nyers Tótosan ejtődnek, *milost, brat, timnuc*, az az, a' mint most írnök, *miloszt, brat, timnitz*. De hiszem több ilylyen is vagyon nálunk, hol ugyan a' Tótoktól, hol más szomszéd nemzetektől. Láthatdsza erről Páriz Pápainak Szótára végén Tsétsi Jánost is szinte a' Meg szerzésben (17. l.). - - 1786-ban olvasta a Peer-kódexet (vö. A. 26.). Régi könyveket, nyelvemléket ad neki olvasásra vagy ajándekba Rájnis József, Görög Demeter, Nyitrai Mátyás, Szily János, Sándor István, s ő minden olvasmányáról pontosan beszámol (vö. A. 20—34, 41.). — 1795-ben jelenik meg nyomtatásban első írása az ikes igékről, s fontos, hogy nyelv művelő kérdések eldöntésében itt is hivatkozik a régi írókra, a régi nyelvre. «Sokan feladtak» (!) — írja Révai — a' már elég szerentsésen bé hozatott *Tsétsi* János Orthographiáján, melly az Ethymológián épült. Isten neki! ezen nem annyira akadok fenn. Hanem azért haragszom, hogy a' szenvedő idő szavakban, in verbis passivis, a' harmadik személyt olly szörnyű solecismussal

irják. Mi az? *iratasson, olvastasson* 's több e' féle hogy meg rémulök, hogy magamon kívül vagyok, ha azt az el *adattassont, parantsoltassont, mondatassont* hallom¹⁾ Teregette! el adattasson, el osztasson, hivatasson, 's több ilyen tsodák úgy e? Haragszom. De majd azt mondják sokan, *haragudjon ő kegyelme*, nem goudolunk véle. Még is, ha azt mondanák, *haragudjék ő kegyelme* örülnék neki, mert Pázmán, Károlyi, Káldi, Sylvester János, Pesti Gábor után mondának. De még hátra vagyon egy idő²⁾ . . . Tudom, *Versegi* is botorkázott ebben, de többet nyomnak előttem a' Régi Magyar Irók, a' kiket felljebb említék, 's több mások is, a' kiket most nem említhetek, *Versegi* Prolusiójánál. A' többi apró Grammatisták tekintetbe se jöhetnek. Bizony tsak jó vólna az igen igen régi Könyveket elő venni, szorgalmatosan által olvasni. Jó azokban a' Conjugatió, ha mindjárt az Orthographia nem a' leg jobbik is. Az a' kézzel írott Régiség, mellyet Sajnovits is, Koller is, hibáson adott elő, mellyet 1210 esztendőben írtak, a' mint ki puhatolhattam, bizony jobbal szolgáltnak. Én ezt a' különös Régiséget izenként, és a' mint bízom, szerentsésen fel fejtegettem. Vajha közre bocsáthatnám! Ebben én így olvasom ezeket. «Tiltá őt egy fa' gyümölsétől. De mondá néki, miért nem *ennék*. — Hallá holtát teremtő Istentől, de feledé. — Engede ördöng intetének, és *evék*, és a' gyümölsben halált *evék*. — «*Haraguvék* Isten.³⁾ Szent Märgit életében is, mellyet Pray a' 15-dik Századba helyhetett, így iratik szüntelenül és állandóul: «Sem lágy beszéddel nem *látatnék* meg változtatni. A' mostani Grammatista így mondaná *nem láttatna meg változtatni*. Hát HELTAI idejében a' Fortunatus Históriájában, meg engesztel higye el, embert az ajándék, Isten is szereti, ki néki áldoznék. De a' mostani Grammatista azt tanulja *áldozna! áldozna!* Nem érek többre» (vö. M. Hirmondó 1795. 396—398.). E kifakadásokról Simonyi azt tartja (vö. Beöthy, Képes m. irod. tört. I.³ 744.), hogy Bőjtli Antal hatása alatt írta Révai. Lehetséges; tény azonban, hogy nem Bőjtli

¹⁾ Ez után a *találatom, említettém, eszem, iszom, bätorkodom, emelkedem* igéket végig ragozza.

²⁾ Következik *találatnám, említettém, enném, innám, bätorkodnám, emelkedném* ragozása.

³⁾ Vö. Az 1785. értekezés 21. lap *emdul*-hoz írt jegyzetét és itt 12. l.

vezette az *ikes* igék szabályos használatának a gondolatára. — 1796-ban másolta le Bécsben magának a Bécsi kódexet,¹⁾ írt hozzá magyarázatokat, s az volt a terve, hogy az *Antiquitates* 2. és 3. köteteként kiadja, melynek első kötete 1799-ben kéziratban készen volt.²⁾ — S ha figyelembe vesszük, hogy Virág Kazinczynak 1803. október 23-án azt írja, hogy «Révai Miklós János is azt hirdeti, hogy már inde a' 20 ex amplius annis dolgozza Grammatikáját³⁾» . . . el fogjuk hinni, hogy Révai 1778-tól, sőt tanuló korától állandóan foglalkozott régi magyar könyvekkel, régi magyar emlékekkel.

B) Révai nyelvészeti nézetei.

VI. Az eddig elmondottakkal két dolgot akartam bebizonyítani: α) Azok a nyelvművelési (stilisztikai, syntaktikai) kérdések, melyeket Révai vitatott, úgyszólván az 1770—1800. közti magyar irodalom napi kérdései voltak; β) A XVIII. század második felében írónkban erős a történeti érzék. E korban a multa nem csak Révai hivatkozik, hanem hivatkoznak más írónk is. Nyelvi kérdésekben is nemcsak Révai vitatja, hogy régen ez meg az a használat helyesebb volt, hanem mások is. Én tehát teljesen hibás tanításnak tartom azt, a mely Révai

1) Vö. erre Nyelvméltár I. köt. X—XI. l.

2) Vö. Alázatos segedelem-kérés 12. l. — Ez a második és harmadik kötet kéziratban a M. N. Múzeum kéziratrábában van, jelzete «2221 Quart. Lat. 3» és «2221 Quart. Lat. 4»; czíme egyezik a Segedelemkérésben közölt czímmel. A két kötet tartalma: bevezetés a kódexről, helyesírásáról, koráról, írójáról, kiadásáról, maga az ótestamentumi szöveg, jegyzetek, szójegyzék (töredék, csak az *a*-n kezdődő szavak vannak meg).

3) Lásd a 9. lapon levő jegyz. — A grammatika kézírata a M. N. Múzeumban «2220 Quart. Lat.» jelzet alatt; a belőle való Compendium «Oct. Lat. 500» jelzet alatt. — A kéziratot Révai ki akarta adni (vö. Alázatos segedelem-kérés 11. l.), nyomtatásban csak két kötet jelent meg: először 1803-ban, s ekkor terve az volt, hogy mindegyik kötet két részből fog állani, második lenyomatban 1806-ban, ennek czíme: «Elaboratio grammatica hvngarica. Ad genvinam patrii sermonis indolem fideliter exacta affinivmque lingvarvm adminicvlis locvpletativs illvstrata. Tribvs volvminibvs comprehensa. Stvdio, et opera Joannis Nicolai Révai. Volvmen primvm. Pestini 1806, Volvmen secvndvm» u. o. — A «volvmen tertivm» most jelent meg a M. T. Akadémia költségén.

történeti kifejlődésében német hatást lát (vö. Nyr. XXXII. 204.), hibásnak tartom azonban azt a tanítást is, a mely azt állítja, hogy «Bécsből hozta le nekünk Révai az ő nyelvészetét — az igazi tudományt, mely Bécs nélkül talán soha meg sem is lett volna» (vö. Bánóczi, Révai M. és munkái 51.). Bécsben 1770—1780 közt Gotsched nyelvtanait használták,*) Gotsched hatásának azonban nyoma sincs Révaiban. Gotsched nyomába a német nyelvtan terén Adelung lépett. Adelungról azt akarja kimutatni Bánóczi József (vö. Révai M. és munkái 282—283, 309, 341, 388, 398, 401.), s nyomdokain haladva Rubínyi Mózes (vö. Nyr. XXXII. 85. s köv. l.), hogy Révainak nyelvtudományára nagy hatással volt. Nem számítva azt, hogy se Gotsched, se Adelung nem állította a régi német nyelvet követendő például, még időrendileg is kimutatható, hogy a nyelvész Révai és a nyelvész Adelung közt alig van valami összefüggés. Révai ugyanis 1806-ban kiadott «Elaboratior grammatica hvngarica» műve 1057—1060. lapján Adelung 1781-ben megjelent «Über den Ursprung der Sprache» cz. dolgozatáról szól**) s azt mondja: . . . «id ipsum, quod de linguæ Germanicæ structura dixi, mutationibus necessariis, posse ad alias etiam linguas omnes applicari. Sic locutus est Magnus Adelungus. Ego vero, antequam Adelungum legissem . . . sponte mea perueni ad hanc rationem, naturæ ductum secutus» . . . Ha Révai Adelung 1781-ben megjelent értekezéséről azt mondja 1806-ban, hogy ő Adelunghoz hasonló módon gondolkozott a nyelv szerkezetéről, mielőtt Adelungot olvasta volna, ebből következik, hogy Révai Adelungot későn, mondjuk 1800 körül olvasta. Könnyű azonban kimutatni Adelung elvi jelentőségű nyelvészeti tanításaiból is, hogy Révai nem állott hatása alatt. Ismeretes dolog, hogy Adelung Kristóf János (1732—1806.) a régi nyelvet a német irodalmi nyelv fejlesztése kérdésében megvetette, a régi szavak felélesztését kárhóztatta (vö. Über den Deutschen Styl I.³ 81.), a nép

*) Bleyer Jakab barátom közli velem, hogy Adelung Gotschedet 1790 táján szorította ki Bécsben. Itt jegyzem meg, hogy Révai 1783. évi értekezésében a nyelvtani kifejezésekben van német hatás, vö. pl. *idő szó* = zeitwort stb.

**) Ugyanerről részletesen «Lingvæ origo» czímen a most megjelent III. köt. 4—8. lapján.

nyelvét lenézte (vö. H. Paul, Geschichte der germ. Philologie², § 46, R. Raumer, Geschichte der germanischen Philologie, München 1870, 210—241. l.), s ez, tudjuk, nagyon szépen következik abból a felfogásból, a melyet Adelung a nyelv eredetéről vallott (vö. Über den Ursprung der Sprache und den Bau der Wörter, besonders der Deutschen. Ein Versuch, Leipzig 1781.). Adelung azt mondta, hogy a nyelv emberi alkotmány olyan értelemben, hogy a nyelvfeltalálók bizonyos általános törvények szerint a tárgyak által kiadott hangokat utánózták. Az utánzás főrésze a mássalhangzó (hauptlaut), módosító értelmet pedig a magánhangzó (hülflaut) ad. Az így keletkezett egytagú szóelem a gyökér, a mely kétféle: igei és névmási (vö. Delbrück, Einleitung⁴ 135.). A nyelv alakuló korában az ember lelkében csak homályos fogalmak éltek; a művelődés magával hozta, hogy e homályos érzéki fogalmak (dunkle, sinnliche begriffe) száma kevesbedett, ellenben a világosak, értelmiek száma nagyobbodott. A változással megszűnt az embernek az a tehetsége, hogy tudjon nyelvet alkotni. Az etymológiának mármost az a feladata, hogy kikutassa azokat az alaptörvényeket, a melyek szerint a nyelvfeltalálók tudattalanul a nyelvet megalkották. Ez alaptörvények minden egyes nyelvre egyformák. Így mutatta ki Adelung, hogy az *r* hangot a nyelvfeltalálók a reszketés jelölésére foglalták le, az *l*-et pedig a huzamosság, gyakoriság jelölésére*) stb. — Adelung a nyelv eredetéről vallott e felfogásából következik, hogy minél régibb időbe megyünk vissza, annál több érzéki, s kevesebb értelmi fogalmat találunk. A művelődés célja pedig az érzékiből az értelmibe való átmenet. E filozófiai és nyelvfilozófiai felfogás mellett Adelung teljesen következetesen járt el, mikor a német irodalmi nyelv alapjául — Gotsched nyomán — a művelt német körök, még pedig Szászország felsőbb köreinek nyelvét ajánlotta, s helyesírása alapjául, melynek alapelve «schreibe wie du sprichst» volt (vö. Umständliches Lehrgeb. der Deutschen Sprache, Leipzig 1782 II. 719.), ezeknek a köröknek a kiejtését fogadta el.

Révai élete vége felé, tehát akkor, mikor nyelvészeti néze-

*) Vö. hogy Adelung a magy. *él*-ni-t a ném. *leben* szóval egynek vette az *l* alapján.

tei már kialakultak voltak, ismerte meg Adelung nézeteit (vö. E. 1060) a nyelv eredetéről, tudta, hogy mit tart Adelung arról, hogy mennyiben szabad az írónak az irodalmi nyelv alakításába befolyjni (vö. E. 942, 943.) — hiszen egy ilyen Adelung-féle stilisztikai művet át is dolgozott a mi viszonyainknak megfelelően,¹⁾ de a nyelvészeti alaptanokban nem vallotta a csak Adelungnak és híveinek tulajdonítható alaptanokat. Révai pl. helyesírási elvéül az etymológiát fogadja el, Adelung Szászország felsőbb köreinek a kiejtését. Révai «A' ki avúlt szavakkal és szókötésekkel való élés»-ről ezt írja: «Sokakat elhagyatott velünk . . . a' mi gondolatlanságunk . . . Szokásban vagynak még azok igen felesen Hazánknak némelly vidékeiben, 's kiváltképpen Erdélyben Feltaláltatnak temérdek jó számmal régi jelesebb írónkban . . . Az ilyen szavakat méltó szorgalmatosan elő keresnünk» . . . Nagyon fontos, hogy e szavak ép Adelung «Über den Deutschen Styl» cz. műve átdolgozásában fordulnak elő (vö. M. Deákság III. 137.), olyan helyen, a hol Adelung azt mondja, hogy a régi szavakat kerülni kell, mert azok a régi barbárság maradványai, szótárba is csak azért kell felvenni, hogy a régi írók olvasása közben a szótár ilyenkor is segítségünkre legyen.²⁾ Révai Adelung ez írását átdolgozta a maga felfogásának megfelelően. S csakugyan ki is tudunk mutatni szavakat, a melyeket Révai elevenített fel (vö. Kaz. Lev. XIII. 387, E.² 37.). Ilyen pl. a *terem* szó (vö. Kazinczy Fer. Munkáji 181; VII. köt. Glossarium, Szily NyUSz.). Ilyenek még *némber*, *tartalom* (vö. Szily NyUSz.). Még a grammatika alapfogalmaiban se hatott Adelung Révaira. Igaz ugyan, hogy Adelung szerint is, meg Révai szerint is a nyelv főtörvényei: *consuetudo* (sprachgebrauch), *analogia* (analogie), *etymologia* (etymologie), *euphonia* (wohllaut),³⁾ de ne feledjük, hogy e főtörvények közös forrása a humanista, zsidó nyelvtani hatása alatt

¹⁾ Vö. 14. l.

²⁾ Vö. hogy hasonló módon gondolkozott a régi szavakról Makó Pál: *Egy magyar szótárnak készítésére intéző vélemények* cz. dolgozatában 4. l. (1792).

³⁾ *Consuetudo*, *analogia*, *etymologia* Quintilianusból való (vö. Kassai, Szókönyv I. 106), *euphonia* később járult e fő szabályokhoz (vö. Delbrück, *Einleitung* 144.). Ugyanez a négy törvény Verseggy, *Prolud.* 76. l.

álló latin nyelvtanirodalom, melynek végső forrása Varro és Quintilianus. Révai ennek a zsidó hatás alatt álló latin nyelvtanirodalomnak a tanítványa. A zsidó grammatika hatása alatt lett a XVI. században általános tanítássá, hogy mi a gyökérszó, a mely egytagú, s ezzel adva volt a rag és a képző elmélete, valamint az, hogy a nyelvben minden tulajdonképpen összetétel. A zsidó grammatika alapján terjedt el, hogy az igék személyragjai névmási eredetűek (vö. Delbrück, *Einleitung*⁴ 24.). Ebből a zsidó hatás alatt álló latin nyelvtanirodalomból tanulta Révai is, hogy a nyelvben minden ragozás és képzés tulajdonképpen szóösszetétel, s ennél fogva a képzők is, meg a ragok is eredetileg önálló szavak voltak, az igei és birtokos személyragok pedig névmások.*) Az ige radix-a a jelentő mód jelen idejének egyes harmadik személye, melynek ragozási sorrendje ép ezért ez: 3., 2., 1. személy (vö. A. 117, 165, E. 558, 568, 620.). A gyökérszavakat egytagúaknak tartotta (vö. A. 199, 239, 243, 323, 324, E. 621.), a melyek lehetnek igék is, meg névszók is. Mind ez a tanítás megvan a mi XVII—XVIII. századi nyelvtani irodalmunkban is. Erdösi Sylvester az igei személyragokat névmásokból származtatja, Molnár Albert az igét 3., 2., 1. személy szerint ragozza, Tsétsi meg a magyar gyökérszavakról azt mondja, hogy többnyire mind egytagúak (l. Kassai, *Szókönyv I, 22.*). Megvan mindez Adelungban is, csak hogy a mi Révaink e tanokat nem Adelungtól tanulta. Még a grammatika berendezésében sem követi Adelungot, hanem az akkori latin nyelvtanirodalmat. Révai szerint a nyelvtan részei: *a)* Orthoepia: Rehtlesung, helyes olvasás, *b)* Prosodia: Tonmessung, hangmérséklés, *c)* Orthographia: Rechtschreibung, helyesírás, *d)* Etymologia: Wortforschung, szóvizsgálás, *e)* Syntaxis: Wortfügung, összev helyheztesítés.**) Ezzel szemben Adelung a nyelvtant két főrészre osztja: *a)* Orthologie: Rechtsprechung, *b)* Orthographie: Reht-

*) Például felhozom a következőket: Révai szerint a *-vá, -vé: vá-lik*-ből (A. 107), *-b, -bb* (keményebb, szebb): *bő*-ből (E. 215, 258), *-ít* (szabadít) a tör. *ítmek*-ből (A. 260, 266, 278—80), az *-and* (irand, esend) a ném. *ahndung*-ből (E. 769), a *-j-t* (írj, szólj) az *ej!*, *hej!*-ből (E. 553) stb. lett.

**) Az 1778-ban megjelent «Ortográfia»-ban Révai a prosodia-t «hangmekkoraság»-nak, az etymologia-t «szószármaztatás»-nak, a syntaxis-t «szókötés»-nek nevezi.

schreibung. Az orthologie részei: 1. Etymologie: Ursprung und Bildung der Wörter, 2. Flexion, 3. Composition, 4. Syntax (vö. Umständl. Lehrgebäude der d. Spr. Leipzig 1782. I. 117, 118.). S e felosztás szerint tárgyalja is a nyelv jelenségeit.

Hogy a nyelvész Révai nem áll a nyelvész Adelung hatása alatt, bizonyítja végül az is, hogy azt, a mi Révai nyelvtudományában a legfontosabb, t. i. hogy Révai a régi nyelvet fogadja el tekintélynek, szintén a latin nyelvtanirókból, első sorban Varróból érthető meg. A mint ugyanis Révai a régi nyelvmelékek, nyomtatott könyvek nyelvével foglalkozott, látta, hogy itt teljesen következetes a tárgyas és az *ikes* ragozás; következetes a szenvedő ige használata, valamint a birtokos többségének a birtokon való megjelölése. Tudta továbbá, hogy a régi nyelv segítségével a szavak, a képzők, a ragok eredetét jobban meg lehet fejteni (vö. pl. a *mulchotia*, *helhezie*, *ilezie*, stb.), mindezek a megfigyelései hozzájárultak ahhoz a felfogásához, hogy a nyelv romlás, hogy a régi nyelv jobb, tökéletesebb. S e felfogását igazolta Varróval, azzal a nyelvtanossal, a ki a Révai idejébéli nyelvtudomány végső forrása. E régi latin íróban ugyanis azt találta, hogy a nyelv egyik főtörvénye, a *consuetudo*, a «communis linguæ usus» (vö. E. 24, ugyanígy Kassai, Szókönyv I. 106.) idővel megromlik, vagy a mint Varróból idézi Révai: «Consuetudo loquendi in motu est: itaque solet fieri ex meliore deterior» (vö. E. 28—35, 941.). Ez a régi «consuetudo» a magyarban megromlott, ezért vissza kell állítani. A visszaállítás csak úgy történhetik meg, ha a régi nyelvhez fordulunk, mert itt még aránylag elég romlatlan, bár a régi nyelvben, nyelvmelékekben is vannak hibák vagy kettős alakok. A mai nyelvre tehát áll az, a mit Quintilianus mondott a latinra, hogy t. i. «grammaticæ et latine loqui non semper idem est» (vö. Kaz. Lev. XV. 6.). A magyar nyelvet sem elégséges az anyatejjel elsajátítanunk, hanem meg kell tanulnunk nyelvtanát is*); «nescimus Hungarice», mondja Révai egyetemi oktatását bevezető beszédében (vö. Provsio I. 5.),

*) Vö. hogy hasonló szellemben szóltak nálunk Bőjthi A., Kármán József és mások. Maga a mozzalom lehet német eredetű. Adelung előtt Gotsched is ezt sürgette. Grimm a német nyelv nyelvtani tanítását ellenezte.

mert a nyelvtan nélkül való magyar beszéd nem méltó a magyarul tudás nevére. Ez a nyelvtan azonban csak akkor foglalja magában a helyes magyar nyelvet, ha a hibátlan, helyes, tehát régi nyelven alapuló «consuetudo»-ra van építve.

En tehát a történeti érzékben nevelkedett Révaiban Varro hatását látom akkor, mikor nyelvművelő kérdésekben a régi nyelvet, a régi következetes nyelvszokást fogadja el döntő bírónak. S itt aztán a régi nyelv, esetleg a régiséggel megegyező népnyelv vizsgálatában olyan következetes, hogy joggal mondhatta magáról: «Glaciem fregi».*) Sem a magyar, sem a német nyelvtudományban Révai halála előtti időkből nincs nyelvész, a ki a régi nyelvet nyelvtani kérdésekben úgy fogta volna fel, mint ő. S ép azért a nyelvész Révairól nem szabad úgy beszélünk, hogy ő a nyelvész Adelung híve, hogy a német romanticismus nélkül nem lett volna az, a mi volt. Adelungnak vannak magyar követői, ilyenek Verseghy, Kassai József (vö. Szókönyve I. 62.), Czuczor és Fogarasi (vö. szótárunk I. 24. lapját) és mások. Révait azonban nem szabad ideszámítanunk.

VII. Az a kérdés mármost, vajjon Révainak az a módszere, melylyel ő a nyelvtani kérdéseket tárgyalja, nevezhető-e nyelvtörténeti módszernek vagy sem. A mikor ugyanis Révai az *ikes* igékről ír, akkor az *ikes* igéket végig vizsgálja az általa ismert összes nyelvemlékekben, nyomtatott könyvekben, s így jut arra az eredményre, hogy az *ikes* igék használatában a romlás a XVII. század közepe táján indult meg;***) ugyanígy jár el, mikor az *-sz*, *-z* hangon végződő igék azon alakjait vizsgálja,

*) Az egész hely így hangzik: «Vbi est tanti laboris pretium internum? Non exscripsi hæc, vt dicunt, de papyro ad papyrum. Non parauit opus, vt parari potest Philosophia, Theologia, et alia, præeuntibus in simili genere exemplis iam millennis. Glaciem fregi. Singularia, rara, non adhuc audita protuli, sine exemplo, improbo labore; ex ipsis linguæ nostræ adytis arcana erui momenti maximi. His, vt mihi blandior, vel apud exteros crescet gentis nostræ gloria. Figetur tandem etiam vaga Grammatica nostra. Iam intensionem laboris adiicio. Viginti annos sudauit et alsit. Noctes in dies conuertit» stb., lásd Paintner Mihályhoz 1803 jul. 13-án írt levelét: Révcsi Viktor: Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz, Budapest 1898, 111. l. — Vö. még a 26. lapot is.

**) Vö. E. 885: «Corrumpi cæpit fere circa medium seculi proxime elapsi, culpabili nostrorum incuria»; l. Simonyi, Nyr. XXXIV. 396.

a melyeknek *j* kezdetű ragjuk van (vö. *helhezie, ileszie*), s jut arra a helyes eredményre, hogy ezeket Tinódi idejéig *j*-vel mondták ki (vö. A. 298. s köv. l.). Az *-ít* képzőről, vagy az *-ünk* ragról is nagyon szépen bizonyítja, hogy egykor *-ét, -ejt, -ojt*, illetve *-enk, -emk, -emök* volt (vö. A. 82, 138—141, 276—286.). Ha azonban valamely ragnak, képzőnek pusztán hangalakjáról van szó, sokszor nem vizsgálja a hangalakot, a mi azon nyelvtudomány tanításában leli magyarázatát, a melynek híve volt. Így pl. az *-ül -ül* igeképző régibb alakját nem említi, a fokképző *-b-t* a nyelvemlékekben végig nem kíséri. Révai általában következetesen csak akkor jár el, ha nyelvművelési, vagy pedig etymologiai kérdésekről van szó; a finomabb hangtani, hangfejlődési dolgokat megfigyeletlenül hagyja.

Meg kell felelnünk tehát arra, hogy Révai módszere nyelvtörténeti módszer-e.

Az első kérdés, a melyre meg kell felelnünk: mit nevezzünk nyelvtörténeti módszernek? Vannak, a kik úgy gondolkoznak, hogy valamely nyelvtudós nyelvtörténeti módszerének a megítéléséhez a többi közt szükséges ismernünk a nyelvtörténeti módszer következő ú. n. «próbaköveit» (vö. Herm. Paul alapján Nyr. XXXIII. 60.):

a) Minthogy a nyelvhasználat nem más, mint nyelvtörténet, tudnunk kell, hogy az illető tudós hogyan gondolkozik a nyelvhasználatról;

b) Ismernünk kell az illető tudós felfogását a nyelv eredetéről és ősi, történet előtti fejlődéséről.

E két ú. n. «próbakő»-vel könnyen végezhetünk, s igen könnyű lesz belátnunk, hogy e két pontban felsorolt dolgoknak valójában semmi közük a nyelvtörténeti módszerhez. Lássuk azonban előbb Révai felfogását! Révai Sajnovics hatása alatt lett figyelmessé a finnugor rokonságra (vö. 1783. értekezés), s később Gyarmathi Sámuel 1799-ben megjelent «Affinitas lingvæ hvngaricæ» cz. műve győzte meg arról, hogy a magyarnak legközelebbi rokonai a finnugor nyelvek (vö. E. 51, Nyr. XXXII. 143. Rubinyi M.). S Révai csakugyan analógiák alapján sok helyes megfelelést állapított meg a finnugor hang- és alaktan terén (vö. NyK. XV. 248—286. Szinnyei J.: Révai magyar-ugor nyelvhasználatása). A kortársak is Révairól azt tartották, hogy híve a finn-

ugor rokonságnak (vö. Kaz. Lev. XIII. 274.). A mikor azonban azt állítjuk, hogy Révai a finnugor rokonságnak a híve, nem kell felednünk, hogy Révai korában jelennek meg a «Linguarum totius orbis vocabularia comparativa»-hoz (vö. Pallas művét 1786--89-ben) hasonló művek, ne feledjük, hogy e korban az embereknek az a nézetük, hogy a föld valamennyi nyelve egyetlen egy nyelvből származott. Révai is ennek a tanításnak a híve. Ebből az ősz nyelvből több nyelv származott. Egy ilyen származéknyelv a zsidó, s leányai: a káld, a szír, az arab. A magyar nyelv egy ilyen származéknyelvből eredt, még pedig a zsidó nyelv anyjának a testvérétől.¹⁾ Ugyanebből a törzsből valók a finnugor népek is.²⁾ — Minthogy pedig valamennyi nyelv egy nyelvből eredt, s az ősznyelvhez a zsidó és rokonai állanak a legközelebb, Révai is azt tartotta, hogy a zsidó nyelvtanban levő elvekkel (szógyökér, ragozás, képzés : : összetétel) minden nyelv, tehát a magyar nyelv is megfejthető. Megengedett dolognak tartotta Révai azt is, hogy az egységes eredet alapján a magyar nyelv egy-egy képzőjét, ragját abból a nyelvből fejtsse meg, a melyből a jelentés alapján megfejtheti; pl. Révai az *-and*-ot (irand, olvasand) a ném. *ahnd*-ungból, az *-ít*-et (szabadít) a tör. *itmek*-ből magyarázza.³⁾ — Hogy az egy nyelvből való eredet bebizonyítása lehetetlen dolog, mindenki tudja; de hogy az emberi elme ma se mondott le arról, hogy megpróbálkozzék annak kimutatásával, hogy valamennyi nyelv egyből eredt, arra idézem azokat a komoly és tudós értekezéseket, könyveket, a melyeket olyan komoly tudósok, mint Möller Henrik (az indogermán és hamito-semita nyelvrokonságról), Wiklund K. B. és Schmidt József (az indogermán és a finnugor rokonságról, továbbá Trombetti könyvéről), Gombocz Zoltán (a nyelvnek egységéről) csak a legújabb időben is irtak. De mindezeknek a kérdéseknek a nyelvtörténeti módszerhez semmi közük, sőt a nyelvtörténet terén minden nyelvbölcselet inkább árt, mint használ (vö. E. Wechssler, Giebt es Lautgesetze? 55. l.).

¹⁾ Videtur illa mihi nata esse de matre seniore, quam sit Hebraea de vna certe earum sororum, facie non vna, sed simili tamen, ad quarum numerum et Hebraeae mater referri debet. — írja E 47.

²⁾ Vö. E 47: «Iam de Fennicis gentibus illud teneo: eas quidem de eadem, qua nos, esse stirpe prima . . .»

³⁾ Ugyanez az elv van érvényesítve Czuczor-Fogarasi szótárában is.

c) Nem tartom helyesnek, ha valaki a nyelvtörténeti módszer «próbakövei» közé sorolja, hogy hogyan gondolkozik egy-egy nyelvtudós a nyelvújításról, vagy mi a felfogása a nyelvújító törekvésekről. Hogy a nyelv történetébe bele lehet, sőt egy-egy tudománynak műnyelve megalkotásánál bele kell avatkozni, azt ma senki se vonja kétségbe. Révai is követelte, hogy egy-egy tudományág szavait magyarokkal kell helyettesíteni, s e tekintetben ő is csinált szóösszetételeket, szavakat (vö. NyK. XXXV. 194. Viszota Gy. Révai, Verseghy és a tiszti szótárak, továbbá Bánóczy, Révai M. 71. l.). A szófaragást, a szócsonkítást azonban elítélte, s példaképpül a régi nyelvet állította, a melyből minden tudományágra, minden műnyelvre (így pl. a jogira vö. M. Deákság III. 97.) bőven lehet adatokat meríteni. S ha valaki ezzel szemben hivatkoznék a *táp* szóra (vö. Szily, NyUSz., A. 84. l.), mint a melyet Révai vont el a *táplál*-ból, annak azt felelhetjük, hogy Révai ezt olyan egytagú gyökérszónak tartotta, a mely régen megvolt a magyarban, csak kiveszett (vö. pl. hasonlóan a *lak* szót A. 323, Szily, Nyelvúj. Szót.).*) Ezt tehát mint régiséget fel kell eleveníteni. Révai tehát itt se követett el — a saját felfogása szerint — szócsonkítást. A szófaragást, szócsonkítást Révai elítélte, s e tekintetben nagyon hasonlított az ő felfogásához a Szarvas Gábor felfogása. Tudjuk, Szarvas Gábor a nyelvújítás szófaragásait kerlelhetlenül üldözte, de azért «A magyar igeidők» (Pest, 1872.) cz. munkája, melyben a régi nyelvben levő igeidőalakok visszaállítását sürgette,**) nyelvtörténeti módszerrel készült munka.

Az én nézetem szerint a nyelvtörténeti módszernek két lényeges eleme van; az egyik a chronologiai sorrend. Bármely nyelvtani kérdéshez szóljunk, legyen az hangtani, alaktani, mondattani, vizsgálódásunk egyik fontos, mondhatnám legelső része az időrendi leíró rész. A mikor Simonyi «Az ikes igeragozás történeté»-t írta, azért jutott Révaival egy eredményre, t. i. arra, hogy «az *ikes* ragozásnak klasszikus kora körülbelül 1660-

*) Így tett Sándor I. is, vö. Egyet. Phil. Közl. 1908 : 51. l.

***) Szarvas tehát abban is hasonlított Révaihoz, hogy ilyen grammatikai dolgot a régi nyelv alapján akart visszaállítani. Úgy tudom, hogy Hunfalvy Pálon kívül senki se követte; Szarvas maga is hamar letett az újításáról (l. Simonyi, Ung. Spr. 185.).

ig tartott» (vö. Nyr. XXXIV. 396.), mert vizsgálódásában az egyik fontos rész, a mely nélkül nem haladhatott előre, az időrendi leíró rész volt. A NySz.-t, az Okl. Sz.-t nyelvtörténetieknek tartjuk, pedig ezekben az egyedüli rész az időrendi rész. S mert ily lényeges eleme a nyelvtörténeti módszernek az időrendi rész, azért írta jogosan Simonyi legújabb műveiben is, hogy Révai módszere, fejtegetései nyelvtörténetiek (vö. Beöthy-féle Képes m. irod. t. I.³ 750, Magyar Nyelv² 37, 133. és «Die ung. Sprache, 13, 127. l.).

Az időrendi leíró rész után következik a nyelvtörténeti módszer második fontos része. Ez a második rész az, a melyből nekünk meg kell ismernünk, hogyan gondolkodik az illető nyelvtudós az időrendi egymásutánban felsorolt nyelvtények egymáshoz való viszonyáról. Ha én pl. egybeállítom a következő adatokat: *vogmuc : vagonk : vaggunk | isemuc : esenk : ösünk | angelcut : angyalkot : angyalokat | — ojt : —ét : —ít* (pl. szabadít) stb., egybeállításom időrendi, leíró. Ha mármost ez alakokat egymásból letteknek, szóval o k s á g i viszony alapján egymásból származottaknak fogom fel, akkor felfogásom, magyarázatom történetivé vált. Az a kérdés mármost, volt-e Révainak a különböző korok nyelvi tényeiről történeti felfogása. Hogy vizsgálódásaiban a nyelvtörténeti módszer első részének: az időrendinek megfelelt. bizonyítja az «Antiquitates» és az «Elaboratior grammatica hyn-garica» számtalan czikke. Hogy Révainak az időrendileg egymás után felsorolt nyelvtényekről történeti felfogása volt, azt nagyon könnyen bizonyíthatjuk örökké szép és tanulságos, s egyszersmind legjobb művéből, az «Antiquitates»-ből. Révai idejében ugyanis a Halotti Beszédről sokan, így a többek közt Cornides Dániel, Dugonics A., a Debr. Gram. írói, Verseggy Ferencz azt hirdették, hogy a Hal. Beszédet idegen, még pedig tót ember írta. E nézetüket azzal támogatták, hogy a Hal. Beszéd a betűknek a XVIII. század második felében érvényes hangértékével olvasva idegenszerű, hogy magyar ember nem mondana *milostben-t, iorben-t, halulnec-et, puculnec-et, muganec-et, foianec-et*. Már Pray vitatta 1773-ban (vö. A. 341, 342.), hogy a Hal. Beszéd írója magyar ember. Sándor István is 1795-ben azt írta (lásd 20, 21. lapon), hogy a Hal. Beszédet magyar ember írta. Révainak is az volt a nézete, hogy a H. B. írója magyar ember volt. E né-

zete ismertetésében külön kell megemlékezniem 1783. évi értekezéséről. Ebben ezt mondja: «A' felette régiéknél még többekben is igen feles az elvétel, kivált a' tató betűkben, a' melylyek majd igen mind egyre öszve vagynak keverve. E' talám olyly sikoson vagy azért is eshetett, hogy más idegen nemzet talál-gatva írta azt sokszor, a' mit előtte az írásra nem szokott Magyar el mondott. Nem is hihető, hogy úgy ejtette volna a' régi Magyar a' szót, olyly darabosan, olyly vadon, a' mint az esik, ha azt betűről betűre úgy olvassuk, a' mint vagyon írva» (15. lap). Ebből azt következtette Bánóczy (vö. Révai M. 88.), s utána Simonyi (vö. Beöthy Képes m. irod. tört. I³.), hogy Révai elő-ször azt tanította, hogy a Halotti Beszédet nem magyar ember írta. A Halotti Beszédhez írt s az 1783. értekezésben talál-ható magyarázatok azonban (vö. pl. *milostben, hazoa, halalnec* stb.) mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy Révai szerint az első latin betűk vetésére tanító papok voltak idegenek, s ezek-től tanulták a magyarok aztán a magánhangzók helytelen jelölését, úgyannyira, hogy ilyen rossz helyesírással ők maguk is írtak. Hiszen Révai nem a Hal. Beszédben levő szavakat tar-totta latin betűkkel legrégebben leírt magyar szavaknak, mert ő sokat foglalkozott oklevelekben, XI. századi törvényeinkben levő magyar szavakkal is (vö. pl. *joccerdech*-ről A. 79, *jobbágy*-ről E. 119.). Révai a magánhangzók jelölésében semmi szabályt nem látott, ezt a szabálytalanságot azonban magyar író is, a ki a helyesírást megtanulta, elkövethette. Annál világosabb azon-ban, a mit Révai a Hal. Beszéd írójáról az *Antiquitates*ben mond. Rendkívül elmemozdító, s díszére válnék ma is bármely nyelvésznek az a rész, a mint Révai bizonyítja (vö. A. 91. s köv. l.), hogy a Hal. Beszédet magyar ember írta. Bizonyí-tásának ez a veleje:

Sok régi író művében a mai annyiszor, másodszor, harmadszor, utolszor helyett annyiszor-t, másodszer-t, harmadszer-t, utolszer-t olvasunk, sőt a mai élő beszédben is az egyedüli alak: háromszerű, nyolcszerű. Ez azt bizonyítja, hogy itt szer az eredeti. Ez analogia útján kimutatja Révai, hogy a régiségben azért van kazdagsegő város, magasségő varas, dragalatuségő lañok stb., mert egykor a —ság, ség képzőnek is csak —ség alakja volt (vö. A. 97.). Sokszor olvasunk

a régiségben *tōrwenwel-t*, *emlōdwel-t*, *teyedwel-t*. S ha a nép beszédjét figyeljük, Szalában és Vasban ilyeneket hallunk: *kapável*, *kanável*, *késvel*. Közönséges az ilyen beszéd Hevesben a palóczoknál, valamint Nógrád egy részében. Itt és Hont megyének Esztergom megyével határos részében hallani ilyeneket is: *háromszer*, *hatszser*, *nyolczszer*, *harmadszer* stb. (vö. A. 99. l.).

Mármost a régi írók, a kiknél a fent elősorolt alakok előfordulnak, pl. Komjáthy, Sylvester, Tinódi, Geleji Katona és mások, vagy a palóczok nem született magyarok-e? A nyelvükben levő régi alakokat nem rosszaknak, hanem a régi időből megőrzötteknek kell felfognunk. A régiség mellett különben a *velem*, *nekem*, *bennem* is szól. A régi írók tehát nem beszéltek és írtak rosszul, mikor a felsorolt alakokat használták, hanem a maguk korának nyelv szokását követték. Így tett a Hal. Beszéd írója is; ő is a maga kora nyelv szokása szerint írt. Azzal mármost, hogy Révai a régi nyelvenlékeket úgy fogta fel, hogy azok a maguk korának nyelv szokása alapján helyesen vannak magyarul írva, egyszersmind az emlékekben levő, maitól eltérő alakváltozatokat is egymásból letteknek magyarázta. Révainak tehát volt történeti felfogása a nyelvi tényekről. Révai pl. nagyon jól tudta, hogy a mai *hatalom*, *urunk*, *szabadít*, *írnók*, *várnók* stb. egykor *hatalm-nak*, *uromk-nak*, *szabadét-*, *szubadejt-nak*, *írnó-ok-nak*, *várnó-ok-nak* stb. hangzott. A változás okát is megjelölte, mikor azt mondta, hogy a régi alakokból a maiak euphoniával lettek. A régiek tehát nem beszéltek szépen, mikor *uromk-ot*, *írnó-ok-ot* stb. mondtak, s mivel ezek nem szépen hangzó alakok, Révai nem is követelte, hogy ejtésük visszaállítassék. «Ez igazán az archaismus, 's ezt én nem merem visszahozni», írja egyik levelében (vö. Kaz. Lev. IV. 41, ugyanerről a tárgyról Magy. Deákság II. 31.).

Révai tehát a hangok változását — híven azon iskola tanításához, melynek elveit vallotta — az euphoniával magyarázta (vö. E. 27, 38. stb.). Ha ez nem volt elégséges, akkor, esetleg különböző nyelvekből vett analógiákra is hivatkozott (vö. NyK. XV. 248—286, XXXV. 199, és A. sok helyén így, pl. *vize*, *rimagguc* *v-jére* vö. A. 209, E. 110.). A hangok változását azonban Révai első sorban alaktani, etymologiai szempont-

ból figyelte meg; ha ilyen szempontot nem talált, akkor a régiségnek vagy a népnyelvnek a műveltek nyelvében*) lévő elütő helyesírású, illetve hangalakú szót inkább hibás írásúnak, hibás ejtésűnek magyarázta (vö. A. 190, 192, 227, E. 124, régiségbeli kettős helyes alakokra E. 32.). Általában változást csak akkor ismert el, ha alaktani, stilisztikai szempontból a változás meg volt okolható; ha e szempontok egyike sem volt a kérdéses szóban (vö. pl. *por*, *adotta* stb.), akkor változásokat, különösen a magánhangzók terén, a legritkább esetben vett fel (vö. pl. *mend*-ről A. 147. «e . . . successu temporis in *i* tansiuisse»). Révainak tehát, mint a korabeli nyelvtudománynak, nem volt fogalma a hangváltozások fejlődéses folyamatáról. Nem figyelte meg az élő nyelvben (írott nyelv—népnyelv) lévő változásokat, bár a népnyelvet sem ő, se az iskola, a melyhez tartozott, nem vetette meg. Hiszen Révai a népnyelv terén sokat megfigyelt, műveiben sokszor idéz a maitól eltérő hangalakokat (vö. *i*-zésről, *ē* ~ *ö*-zésről, *volno*, *irno*, *aldano* stb. A. és E. sok helyén), mert elve az volt, hogy a nyelvten megírásához «hodierna [lingua] pernosceda est, quam altissime extenditur; antiqua vero, quam altissime repeti potest» (E. 36.). Csakhogy őt a népnyelv első sorban mint régiségmegőrző érdekelt; ha a népnyelv egyezett a régiséggel, akkor ezt az egyezést a népnyelv javára írta. Ha nem egyezett, akkor a népnyelv használatában, hangalakjában hibát látott. Még lexikális tekintetben is úgy fogta fel a népnyelvet, mint régiségmegőrzőt. Pedig lexikális tekintetben a népnyelv általános érdeklődése tárgya volt a XVI. század német szótáríróinak (vö. Kluge Fr.: *Das schweizerische Idiotikon*, Beilage zur Allg. Zeitung 1907. okt. 4, Nr. 178.); s a XVIII. század második felében meg különösen. Adelung ellenzése daczára Herder azt ajánlotta, hogy a népnyelvből lehet felvenni szavakat az irodalmi nyelvbe (vö. Paul, *Geschichte der germ. Phil.* 57; Révai ismerte Herder műveit, l. E. 292.). S nálunk is lexikális szempontból megvan ekkor az érdeklődés a népnyelv iránt. Tanú rá Baróti Szabó Dávid *Kisdéd szótára* és «A' magyarság virági»-ban való Toldaléka, Veszelszki Antal «Fa- és fűszereskönyve» (Pesth 1798, a végén «A' közönséges Magyar Fa és -Fű-szeres szozatoknak

*) E megkülönböztetésre: műveltek nyelve és népnyelv vö. E. 36.

Tartományos nevei»), Máriafi István «Kis magyar frázeológiaja», Márton József 1799-ben tájszógyűjtés szempontjából tett tanulmányútja (vö. Uj ném. magy. és magy. ném. lex. Pozsony 1800. II. köt. X, XI. l.), Makó Pál és mások.

VIII. A népnyelv, az élőnyelv tanulmányozásának említése vezessen át bennünket annak a kérdésnek a megvitatásához, vajjon a mai nyelvtörténeti módszer, nyelvtörténeti felfogás ugyanaz-e, a mi a Révai nyelvtörténeti módszere, nyelvtörténeti felfogása. Mi ugyanis az előbbi sorokban azt állapítottuk meg, hogy Révainak volt a nyelvről, a régi nyelvi jelenségekről történeti felfogása, hogy fejtegetéseinek módszere nyelvtörténeti.

A felelet megadásánál emlékezetünkbe kell idéznünk a nyelvtudomány történetéből néhány tant az élő nyelvről, a népnyelvről.

A zsidó nyelvtan hatása alatt álló humanista latin nyelvtudomány a hangok változását a legtöbbször ezzel a szóval intézte el: euphonia. Sokat magyarázott ezzel Bopp is, Grimm is. Korszakos működést fejtett a hangváltozások magyarázása terén Humboldt. Ő mondta ki, hogy a hangok változásában az euphonia nem ok, sokkal inkább kell kutatni a hangok természetét, egymásra való hatását, a hangsúlytól való függését. Ő mondta ki, hogy a nyelv nem *ἔργον*, hanem *ἐνέργεια* (vö. Wechssler E. Giebt es Lautgesetze? 12, 36.). Humboldt hatása alatt küszöböli ki Pott az euphoniát, s lesz lassan-lassan a nyelvtudomány legfontosabb feladata: a szó külső alakját ért változásoknak a vizsgálata. Így lesznek a hangváltozások hangtörvényekké, majd, miután a hangtan önálló tudományággá vált, hangsúlyozzák kivételnélküliségüket. S ez a vizsgálati terület azzal adva van, hogy a nyelv eleven tevékenység. S minthogy a nyelv eleven tevékenység, a nyelvtudománynak az élő nyelv, a népnyelv tanulmányozása első rendű feladatává lesz. «A letűnt korok nyelvéről szóló adatok is csak annyiban értékesek, a mennyiben egy ily eleven tevékenység képét őrizték meg» (vö. Petz Gedeon, Nyelvtudomány I. 2.). Egyedül az élő nyelven tett megfigyeléseink segítségével érthetjük meg a régi nyelvet, még pedig azon az alapon, hogy az «emberi természet alapsajátságai ugyanazok maradtak, mióta az ember egyáltalában nyelvre képes állapotban van» (vö. Wundt nyomán Petz, Nyelvtudomány I. 3.). S csakis e kettőnek: az élő nyelvnek és a nyelvemlé-

keknek tanulmányozása alapján lehet helyes fogalmat alkotnunk a nyelv természetéről, fejlődéséről (vö. Meillet egyik művének bírálatát Schmidt Henriktől, NyK. XXXV. 101.). Így lesz a régi logikai alapon álló nyelvtudományból hangtannal (természet-tudományi rész) és lélektannal dolgozó tudomány.

Nos hát Révai nem tudta azt, hogy a nyelv eleven tevékenység, s hogy a régi nyelvemlékek adatai is ez eleven tevékenység halvány emlékei. S nem akarom mentségül felhozni, hogy ezt akkor, mikor a maga német nyelvтанát kiadta (I—IV. köt., 1822—1837, az első kötet második kiadásban), maga Grimm se tudta. Grimm történeti felfogása: a mai és a nyelvemlékekben ránk maradt nyelvi tények oksági magyarázata se egyezik a mai történeti felfogással, de azért senkinek se jutott tagadni, hogy Grimm felfogása nem történeti. A történeti felfogásban, miként a történetírás terén, vannak fokozatok. A mai genetikus történetíró nem tagadja meg a történetíró nevet a pragmatikus történetírótól, s nem az egyszerű időrendi krónikástól. Ilyenféle fokozati különbséget látok Révai nyelvtörténeti felfogásában. S miként Gyarmathinak örök érdeme, hogy ő az első, a ki alaktani összehasonlításokat tett,*) azonképpen örök érdeme marad Révainak, hogy ő az első, a ki nyelvi jelenségek magyarázatában nagy tökéletességgel alkalmazta a történeti módszert. S ezzel tényleg megelőzte Grimmet. Megelőzte azonban Boppot is abban (vö. Wechssler E., Giebt es Lautgesetze? 43.), hogy következetesen keresztülvitte azt az elvet, hogy minden nyelvben, tehát a magyarban is minden képzés, minden ragozás összetétel útján keletkezett. Ezt az elméletet, a mely szerint a nyelvben tulajdonkép romlás, kopás stb. van (vö. Curtiusról, Wechsslernél 58.), a zsidó grammatika hatása alatt tudták mások is, de Révaiig, illetve Boppig teljes következetességgel ezt az elméletet senki keresztül nem vitte. Pedig ma ennek az elméletnek egyetemes érvényessége alatt is inog a talaj (vö. Lit. Centr. Bl. 1906 : 210.).

Egy-egy tudományág története az illető tudomány-ágban való elvi tévedések okozatos előadása. Jelöljük meg e történet-

*) «Der Vater der grammatischen Sprachvergleichung ist . . . S. Gyarmathy», von der Gabelentz, Die Sprachwissenschaft² 26.

ben kinek-kinek a maga helyét, tehát a Révaiét is. Révai feltétlenül kiérdemelte az utókortól, hogy nevét a halála utáni második században is a nyelvtudomány történetében azok közt említsük, a kik nyelvi tényekre a történeti módszert legelőször legkiterjedtebben alkalmazták, s a kiknek a chronologiai sorrendben tárgyalt nyelvi jelenségekről történeti felfogásuk volt. El kell ismernünk azonban azt is, hogy Révai történeti felfogása a nyelvről nem egy és ugyanaz, a mi a mai kor nyelvtörténeti felfogása.

TARTALOM.

Révai Miklós nyelvtudománya _ _ _ _ _	La	3
A) Révai nyelvművelő törekvései _ _ _ _ _		6
B) Révai nyelvészeti nézetei _ _ _ _ _		26

irodalom között. 20 f. — V. *Barna F.*: Néhány ösműveltségi tárgy neve a magyarban. 60 f. — VI. *Télfy*: Rankavis Kleon új-görög drámája. 60 f. — VII. *Imre S.*: A nevek uk és tik személyragairól. 40 f. — VIII. *Ballagi M.*: Emlékezés Székács József t. tag fölött. 40 f. — IX. *Vámbéry*: A török-tatár nép primitív kulturájában az égi testek. 20 f. — X. *Volf Gy.*: Bátori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. 20 f. (1877—1879.) — VIII. k. I. *Dr. Ábel J.*: Corvin-codexek. 1 K 20 f. — II. *Barna F.*: A morváiaiak pogány istenei s ünnepi szertartásai. 1 K. — III. *Dr. Genetz A.*: Orosz-lapp utazásomból. 40 f. — IV. *Gr. Zichy Á.*: Tanulmány a japáni művészetéről. 2 K. — V. *Szász K.*: Emlékezés Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. 20 f. — VI. *Hunfalvy P.*: Ukkonpolhár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. 40 f. — VII. *Mayer A.*: Az ugynevezett lágy aspiráták fonetikus értékéről az ó-indben. 1 K 20 f. — VIII. *Dr. Ábel J.*: Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. 1 K 60 f. — IX. *Dr. Pozder K.*: Ujperzsa nyelvjárások. 1 K. — X. *Imre S.*: Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. 60 f. (1879—1880.) — IX. k. I. *Budenz J.*: Emlékezés Schiefner Antal k. tag felett. 20 f. — II. *Gr. Zichy Á.*: A Boro-Budur Jáva szigetén. 80 f. — III. *Ballagi M.*: Nyelvünk újabb fejlődése. 40 f. — IV. *Vámbéry*: A hunnok és avarok nemzetisége. 60 f. — V. *Hunfalvy P.*: A Kün- vagy Petrarka-codex és a kúnok. 60 f. — VI. *Szász K.*: Emlékezés Lewes Henrik György külső tag felett. 10 f. — VII. *Barna F.*: Ős vallásunk főistenei. 80 f. — VIII. *Dr. Ruzsicska K.*: Schopenhauer aethetikája. 20 f. — IX. *Barna F.*: Ős vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. 60 f. — X. *Dr. Kont I.*: Lessing mint philologus. 60 f. — XI. *Bogisich M.*: Magyar egyházi népénekek a XVIII. századból. 1 K. — XII. *Simonyi*: Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. 40 f. (1880—1881.) — X. k. I. *Simonyi*: A jelentéstan alapvonalai. 60 f. — II. *Heinrich G.*: Etzelburg és a magyar hünmonda. 40 f. — III. *Hunfalvy P.*: A M. T. Akadémia és a szuomi irodalmi társaság. 40 f. — IV. *Joannovics*: Értsük meg egymást. 60 f. — V. *Ballagi M.*: Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. 20 f. — VI. *Dr. Pecz V.*: Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusaival. 1 K 20 f. — VII. *Szász K.*: Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. 20 f. — VIII. *Bogisich M.*: Cationale et Passionale Hungaricum. 60 f. — IX. *Jakab E.*: Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. 1 K. — X. *Heinrich G.*: Emlékezés Klein Lipót Gyula kultag felett. 80 f. — XI. *Bartalus*: Ujabb adalékok a magyar zene történelméhez. 80 f. — XII. *Binóczy J.*: A magyar romanticismus. 20 f. — XIII. *Bartalus I.*: Ujabb adalék a magyar zene történelméhez. 80 f. (1882.) — XI. k. I. *Hunfalvy P.*: Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? 40 f. — II. *Télfy*: Ujgörög irodalmi termékek. 80 f. — III. *Télfy*: Középkori görög verses regények. 60 f. — IV. *Dr. Pozder K.*: Idegen szók a görögben és latinban. 1 K. — V. *Vámbéry*: A csuvasokról. 60 f. — VI. *Hunfalvy P.*: A számlálás módjai és az év hónapjai. 40 f. — VII. *Majláth B.*: Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. 20 f. — VIII. *Dr. Kiss I.*: Káldi György nyelve. 1 K. — IX. *Goldziher*: A muhammedán jogtudomány eredetéről. 20 f. — X. *Barna F.*: Vámbéry Ármín «A magyarok eredete» ezimű műve néhány főbb állításának bírálata. 1 K 20 f. — XI. *Ballagi M.*: A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvör. 40 f. — XII. *Vámbéry*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. 60 f. (1883—1884.) — XII. k. I. *Dr. Kont I.*: Seneca tragédiái. 1 K 20 f. — II. *Dr. Nagy S.*: Szombatos codexek. 60 f. — III. *Szász B.*: A reflexív és valláserkölcsi elem a költészetben s Longfellow. 60 f. — IV. *Kúnos és Munkácsi*: A belviszonyragok használata a magyarban. 1 K. — V. *Vámbéry*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. 1 K. — VI. *Volf Gy.*: Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? 1 K. — VII. *Thury J.*: A kasztamuni-i török nyelvjárás. 1 K. — VIII. *Télfy*: Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. 40 f. — IX. *Kálmány L.*: Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. 40 f. — X. *Brassai*: A mondat dualismusa. 1 K 20 f. — XI. *Gr. Kuun G.*: A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. 80 f. — XII. *Ábel J.*: Isota Nogarola. 1 K. (1884—1885.) — XIII. k. I. *Heinrich G.*: Kudrun, a monda és az eposz. 80 f. — II. *Barna F.*: A votják nép multja és jelene. 60 f. — III. *Goldziher I.*: Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. 80 f. — IV. *Ábel J.*: A homerosi Demeter-hymnusról. 1 K. — V. *Barna F.*: A votjákok pogány vallásáról. 40 f. — VI. *Szarvas Gábor*: A régi magyar nyelv szótára. 20 f. — VII. *Budenz J.*: Egy kis viszhang Vámbéry Ármín ur válaszára. 40 f. — VIII. *Szily K.*: Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. 20 f. — IX. *Bogisich M.*: Szegedi Lénárt énekeskönyve. 1 K. — X. *Joannovics*: Szőrendi tanulmányok I. rész. 60 f. — XI. *Pecz V.*: A kisebb görög tragikusok tropusai 20 f. — XII. *Télfy*: Heraclius. Rankavis Leon hellén drámája. 60 f. (1885—1886.) — XIV. k. I. *Ábel J.*: Az ó- és középkori Terentius biographiák. 80 f. — II. *Joannovics*: Szőrendi tanulmányok

II. rész. 80 f. — III. *Barna F.*: A mordva nép házassági szokásai. 60 f. — IV. *Télfy*: Jelentés ujhellen munkákról. 60 f. — V. *Kálmány L.*: Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. 20 f. — VI. *Putnoky M.*: Etymologicum magnum Romaniae. 40 f. — VII. *Simonyi*: A magyar szótók. 60 f. — VIII. *Simonyi*: A nyelvújítás történetéhez. 40 f. — IX. *Brassai*: Szórend és accentus. 80 f. — X. *Télfy*: Három francia hellenista és a volapük. 40 f. — XI. *Némethy G.*: Enhemeri reliquiæ. 1 K 20 f. — XII. *Vikar B.*: Gáti István steganographiája, kapcsolatban a modern stenographiával. 80 f. (1887—1889.) — **XV. k. I. Dr. Schreiner M.**: Az iszlam vallásos mozgalmái az első négy században. 60 f. — II. *Harasztí*: André Chénier költészete. 3 K. — III. *Simonyi*: Kombináló szóalkotás. 80 f. — IV. *Hunfalvy P.*: Az aranyosszéki mohácsi nyelvemlékek. 30 f. — V. *Zichy A.*: Psychiatria és politika. 20 f. — VI. *Télfy*: Ujabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. 1 K 20 f. — VII. *P. Thewrewk E.*: A magyar zene tudományos tárgyalása. 40 f. — VIII. *Asbóth O.*: A hangsúly a szláv nyelvekben. 1 K 60 f. — IX. *Simonyi*: A nyelvújítás és az idegenszerűségek. 1 K 20 f. — X. *Télfy*: Kisfaludy Károly «Mohács»-a görögül. 80 f. — XI. Dr. *Kégl S.*: Tanulmányok az újabbkori persa irodalom történetéből. 3 K. — XII. Gróf *Kun G.*: Ujabb adatok a kún Petrarca-Codexhez. 30 f. (1889—1892.) — **XVI. k. I. Finály**: A besztercei szószedet. 4 K. — II. *Goldziher I.*: A pogány arabok költészetének hagyománya. 1 K 20 f. — III. *Asbóth O.*: A szláv szók a magyar nyelvben. 90 f. — IV. *Pecz V.*: Parasponyos Zotikos költeménye a várnai csatáról. 60 f. — V. *Télfy*: Uj-görög munkák ismeretése. 40 f. — VI. *Télfy*: Két új-görög nyelvtan magyarul és a mai görög verstan. 40 f. — VII. *Szamotyi I.*: A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. 1 K. — VIII. *Hegedüs I.*: Guarinus és Janus Pannonius. 1 K 60 f. — IX. Dr. *Kúnos I.*: Kisázsia török dialektusairól. 90 f. — X. *Hegedüs I.*: Diesének Jacobus Ant. Marcellusra. Irta Janus Pannonius. (1892—1897.) — **XVII. k. I. Dr. Mahler**: Egyiptologiai tanulmányok a choronologia köréből 30 f. — II. *Kúnos*: Naszreddin hodsa tréfái. 3 K. — III. *Kégl S.*: A perzsa népdal. 90 f. — IV. *Melich J.*: Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? 1 K 20 f. — V. *Közma P.*: Brassai Samuel mint æsthetikus és műkritikus. 2 K. — VI. *Dézi L.*: Sz. Agoston reguláinak magyar fordítása Coelius (Bánffy) Gergelytől. 2 K. — VII. *Vadnai*: Czakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye. 30 f. — VIII. *Gyomlay*: Szent István veszprémi völgyi donatíójának görög szövegéről. 1 K 20 f. — IX. *Mahler*: Adalékok az egyiptomi nyelvhez. 60 f. — X. *Id. Szinnyi J.*: Az első magyar bibliographus. 60 f. (1898—1901.) — **XVIII. k. I. Gyomlay**: Böles Leo Taktikája mint magyar történelmi kútforrás. 1 K. 20 f. — II. *Katona L.*: Temesvári Pelbárt Pédái. 1 K 20 f. — III. *Némethy G.*: A római elegia viszonya a göröghöz. 48 f. — IV. *Thúry J.*: A «Behdset-ül-Lugat» csagatáj szótár. 1 K 20 f. — V. *Katona L.*: Alexandriai sz Katalin legendája középkori irodalmunkban 1 K 60 f. — VI. Dr. *Cserép J.*: Határidőszámítás a rómaiaknál. 40 f. — VII. *Thúry J.*: Török nyelvemlékek a XIV. század végéig. 1 kor. — VIII. *Szilasi M.*: Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez. 1 kor. — IX. *Kégl S.*: Szenáji. 3 kor. — X. *Katona L.*: A Telemi-codex. 1 kor. 60 f. — **XIX. k. I. Bayer**: Egy magyar Eszther-dráma. 60 f. — II. *Harasztí*: A renaissance francia színiköltészete és a színszerűség. 1 kor. 20 f. — III. *Thúry J.*: A közép-ázsiai török irodalom. 1 kor. 50 f. — IV. *Melich J.*: A brassói latin-magyar szótár-töredék. 60 f. — V. *Pecz V.*: A classica philologia jövője. 60 f. — VI. *Hegedüs I.*: Petrarca «Szózatja». 50 f. — VII. *Kúnos I.*: Ada-Kaléi török népdalok, fordítással és jegyzetekkel. 2 kor. — VIII. *Cserép J.*: C. Julius Cæsar commentariusainak folytatásai és Asinius Pollio. 80 f. — IX. *Melich J.*: Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből. Ara 3 kor. — X. *Kégl Sándor*: Dselál ed-Din Rûmi négy soros versei. Ara 1 korona 50 fillér. — **XX. k. I. Ferenczi Zoltán**: Petőfi és a socializmus. Ara 1 korona. — II. *Schmidt J.*: Az itáliai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében. Ara 1 kor. 50 f. — III. *Asbóth Oszkár*: Szláv jövevényszavaink. (I. rész.) Ara 2 kor.

Megrendelhetők, a mennyiben még készletben vannak, a Magyar Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatalában Budapest, V. Akadémia-utca 2.